

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

RUNİK HARFLİ METİNLERDE EŞDİZİMLİLİK

Pınar SEL

Doktora Tezi

Ankara, 2020

ESKİ TÜRKÇEDE EŞDİZİMLİLİK

Pınar SEL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2020

ÖZET

SEL, Pınar. *Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik*, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Eşdizimlilik; sıklık temelli yaklaşıma göre bazı sözcüklerin birbirleriyle diğer sözcüklere oranla daha sık kullanılmasıdır. Deyimbilimsel yaklaşıma göre de serbest birlikteliklerden kalıplaşmış deyim yapılarına giden süreçte bir ara derecedir. Genelde, eşdizimlilik çalışmaları çağcıl diller üzerinde yapılmaktadır. Bu çalışmada, eşdizimlilik, Türkçenin bilinen en eski metinleri olan runik harfli Türkçe metinlerden oluşturulmuş bir derlem yardımıyla deyimbilimsel ölçütler kullanılarak incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Eşdizimlilik, sözcük birlikteliği, deyimbilimsel yaklaşım, runik harfli metinler.

ABSTRACT

SEL, Pınar. *Collocation in Runic Inscriptions*, PhD Dissertation, Ankara, 2020.

According to the frequency-based approach collocation is, more frequent co-occurrence of certain words compared to others. From the perspective of the phraseological approach, however, it represents an intermediate point between free combinations and idioms. In general, collocation studies are performed on modern languages. In this study, collocations are analyzed using phraseological criteria with the help of a corpus which consists of the Old Turkic inscriptions that are known to be the oldest ones.

Keywords

Collocations, word combinations, phraseological approach, Old Turkic inscriptions.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ	xi
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: EŞDİZİMLİLİK TERİMİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ	17
1.1. TERİMİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	17
1.2. EŞDİZİMLİLİK YAKLAŞIMLARI.....	18
1.2.1. Sıklık Temelli Yaklaşım.....	19
1.2.2. Deyimbilimsel Yaklaşım.....	20

1.3. DİLBİLGİSEL EŞDİZİMLİLİK VE SÖZCÜKSEL EŞDİZİMLİLİK.....	21
1.4. EŞDİZİMLİLİK KALIPLARI.....	22
2. BÖLÜM: DEYİMBİLİM VE EŞDİZİMLİLİK.....	24
2.1. DEYİMBİLİM VE DEYİMBİLİMSEL YAKLAŞIM.....	24
2.2. SÖZCÜK BİRLİKTELİKLERİNİ	
BELİRLEME ÖLÇÜTLERİ.....	28
2.2.1. Sözdizimsel/ Dilbilgisel Biçimlenmişlik.....	29
2.2.2. Genelleşme.....	29
2.2.3. Anlamsal Açıklık/ Kapalılık.....	30
2.2.4. Değiştirilebilirlik/ Yerine Konabilirlik.....	31
2.2.5. Anlamsal Birlik.....	31
2.2.6. Gütüleme.....	32
2.2.7. Özelleşmiş Parça Anlamları.....	32
2.3. DİĞER SÖZCÜK BİRLİKTELİKLERİ VE EŞDİZİM.....	33
2.3.1. Serbest Birliktelikler ve Eşdizim.....	34
2.3.2. Deyimler ve Eşdizim.....	35
2.3.3. İkilemeler ve Eşdizim.....	37
2.3.4. Birleşik Sözcükler ve Eşdizim.....	37
3. BÖLÜM: RUNİK HARFLİ METİNLERDE EŞDİZİMLİLİK.....	39
3.1. UYGULAMA.....	39
3.2. SÖZLÜK.....	41
SONUÇ VE ÖNERİLER	104
KAYNAKÇA.....	106

ANLAMLANDIRMA İÇİN KULLANILAN DİĞER KAYNAKLAR.....	114
EŞDİZİMLİ BİRLİKTELİKLER LİSTESİ.....	116
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	126
EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU.....	128

KISALTMALAR DİZİNİ

OTD ODTÜ Türkçe Derlem

TUD Türkçe Ulusal Derlemi

bkz. bakınız

vb. ve benzeri

vd. ve diğerleri

TDK Türk Dil Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil (1) AntConc Yazılımında Kelime Listesi Görünümü

Şekil (2) AntConc Yazılımında Bağlamlı Dizin Görünümü

TABLULAR DİZİNİ

Tablo (1) Cowie'nin sözcük birliktelikleri sınıflandırması

Tablo (2) Mel'çuk'un söz öbekleri sınıflandırması

Tablo (3) Howarth'ın özelleşmiş parça anlamları ölçütü tablosu

ÖN SÖZ

Eşdizimlilik son yıllarda hem yurt içinde hem de yurt dışında çok ilgi çeken, çok çalışılan bir konu hâline gelmiştir. Genelde çağcıl diller üzerinde incelenen eşdizimlilik, bu çalışmada Türk dilinin bilinen en eski metinleri üzerinde incelenmiştir.

Eşdizimlilik gibi hâlâ dünyada ve Türkiye’de tartışmalı olan, tam oturmamış bir kavramı; okuma ve anlamlandırma farklılıkları ile dolu olan Eski Türkçe üzerinden yorumlamaya çalışmak benim için çok zorlu bir süreç oldu. Ama bir yandan da Türkçenin en eski sözcükleri arasında kaybolmak, Eski Türklerin nasıl sözcük birliktelikleri kurduğunu keşfetmek çok keyifliydi.

Öncelikle, bana doktora tezim için bu konuyu öneren ve beni daima destekleyen sayın danışman hocam Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN’a,

İkinci danışmanım olmayı kabul ettiği için çok mutlu olduğum sayın hocam Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN’e,

Her zaman yapıcı eleştirileriyle yanımda olan sayın hocam Prof. Dr. Emine YILMAZ’a

Tez konum için heyecanlanmamı sağlayan sayın hocam Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL’e,

Bana hep destek olan dostum, hocam Doç. Dr. Tuğça POYRAZ’a,

Tezimdeki bütün kafa karışıklıklarımı sabırla dinleyen, bana hep destek olan biricik dostum Dr. Meltem CAN’a,

Tez sürecimde ne zaman umutsuzluğa düşsem daima yanımda olan canım dostlarım Deniz’e ve Büşra’ya,

Dille ilgili yaptığımız sohbetlerle bana her zaman yeni bakış açıları kazandıran Ege’ye,

Başta anneciğim ve babacığım olmak üzere beni daima destekleyen biricik aileme,

Ve tabii Hacettepe Üniversitesi ve İstanbul Medeniyet Üniversitesinde bana aile olan hocalarıma ve araştırma görevlisi arkadaşlarıma,

Sözcükler gibi insanlar da yan yana durduklarında yeni anlamlar ifade ediyorlar. Yanımda olup bana yeni anlamlar katan herkese en içten teşekkürlerimle.

GİRİŞ

Eşdizimlilik; sıklık temelli yaklaşıma göre bazı sözcüklerin birbirleriyle, diğer sözcüklere oranla daha sık kullanılmasıdır. Deyimbilimsel yaklaşıma göre de serbest birlikteliklerden kalıplaşmış deyim yapılarına giden süreçte bir ara derecedir.

Çalışmada, deyimbilimsel yaklaşım uyarınca eşdizimlilik “iki veya daha fazla birimden oluşan, sözdizimsel/ dilbilgisel olarak biçimli, en az bir bileşeni özelleşmiş anlamda olan, kısıtlı değiştime sahip, bileşenlerinden bütünün anlamına ulaşılabilen, serbest birlikteliklerle deyimler arasında yer alan” yapılar olarak tanımlandı.

Eşdizimlilik, son yıllarda üzerinde çok fazla çalışılmış bir konu olsa da neredeyse tüm araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanıp yorumlanmıştır. Hem yurt içinde hem de yurt dışında ana dili sözlüklerinin hazırlanmasında, yabancı dil öğretiminde, yabancı dil sözlüklerinin hazırlanmasında, deyimbilim araştırmalarında, bilgisayarlı dilbilim çalışmalarında, sözcük sıklığı araştırmalarında, derlem dilbilim çalışmalarında büyük yer kaplayan eşdizimlilik; bu çalışmada Eski Türkçe alanına giren runik harfli Türkçe metinler üzerinden incelenmiştir.

Bu bölümde çalışmamızın konusu, amacı, sınırlılıkları, çalışmada izlediğimiz yöntem, kullandığımız veri tabanı hakkında bilgiler verilecek ve çalışmanın bölümlerine kısaca değinilip, Türkiye’de eşdizimlilik konusuyla ilgili daha önce yapılmış önemli çalışmalar tanıtılacaktır.

Dillerde, sınırlı sayıdaki sesler kullanılarak, sınırsız sayıda sözcük üretimi yapılabilmektedir. Bu, dilin *yaratıcılık* (creativity) özelliğidir (Aksan, 2006, s. 14). Bu sözcüklerle de her dilin kendi kuralları çerçevesinde sayısız sözcük birliktelikleri oluşturulmaktadır.

Üretici dönüşümsel dil bilgisi kuramına göre, insan zihninde bütün sözcükleri ve deyim yapıları içine alan bir *sözlük bütünü* (lexicon)’un bulunduğu kabul edilmektedir. Bu

sözlük bütünü oluştururken unsurlar da *sözlüksel birim* (lexical unit, lexical item) olarak adlandırılmaktadır (Aksan, 2006, s. 40; Smith, 2004, s. 47). Dillerde her şeyi sıfırdan ana dili konuşucuları üretmez. Onun yerine, diller konuşucularına hazır sözcük birliktelikleri sunarlar (Bolinger, 1976, s. 1). Hill; konuştuğumuz, yazdığımız, okuduğumuz ve dinlediğimiz her şeyin neredeyse %70'inin sözcük birlikteliklerinden oluştuğunu söylemektedir (2000, s. 53). Öyleyse, dillerde üretim tek tek sözcüklerle değil, sıklıkla sözcük birliktelikleri ile yapılmaktadır. Ana dili konuşurları, dil kullanımını esnasında bu hazır, bazen kalıplaşmış, alışılmalı sözcük birlikteliklerini kolayca kullanırlar. Sözcük birliktelikleri bir dilden başka bir dile çevrilmesi zor olan yapılar oldukları için; yabancı dil öğrenen bir kişi, öğrendiği dilde tek tek sözcüklerin anlamlarını bilse de öğrendiği dilin dilbilgisel kurallarına hâkim olsa da sözcük birlikteliklerini öğrenmeden o dili akıcı olarak konuşamayacaktır. Bu durum aynı dilin farklı tarihî dönemleri için ve farklı coğrafyalarda konuşulan varyantları için de geçerlidir.

Sözcük birliktelikleri (word combinations), sözcüklerin *birliktelik kullanımları* (co-occurrences) ile oluşur. *Birliktelik kullanımı*, Vardar'da (2002, s. 47) *birliktelik* maddesinde “aynı sözcüde iki ya da daha çok sayıda dil biriminin bir arada bulunması” olarak tanımlanmaktadır. Vardar, sözcüklerin bağlamsal anlamlarının bu birliktelikler aracılığı ile saptanacağı görüşündedir. Çalışkan (2014, s. 24), *eşkullanımlılığı*¹ “iki sözcüğün belli bir sözcük aralığında birlikte kullanımı” olarak tanımlamıştır. Bu tanımlardan hareketle sözcük birliktelikleri en az iki sözcükten oluşmalı ve sözcükler birbirlerine belli bir uzaklıkta konumlanmalıdır. Deyimler, ikilemeler, birleşik sözcükler, eşdizimler, serbest birliktelikler sözcük birlikteliklerine örnek olarak verilebilir.

Eşdizimlilik kavramının anlaşılması öncelikle sözcük birlikteliği kavramının anlaşılması ile mümkündür. Çünkü “bir sıra-düzen (hierarchy) ilişkisi kuracak olursak, birliktelik kullanımı, eş dizimliliğin gerçekleşme öncülüdür” (Özkan, 2011, s. 26).

¹ Çalışkan (2014), *co-occurrence* için *eşkullanımlılık* terimini kullanmıştır.

Sözcük birliktelikleri ve eşdizimlilik konusu birçok farklı alanda (ikinci dil öğretimi, bilgisayarlı dilbilim, derlem dilbilim, anlambilim, deyimbilim vb.) değişik amaçlar doğrultusunda çalışıldığı için farklı araştırmacıların konuyla ilgili farklı görüşleri vardır.

Çalışma kapsamında runik harfli metinlerdeki sözcük birliktelikleri deyimbilimsel yaklaşım uyarınca belli ölçütler doğrultusunda belirlenecek, bu birliktelikler arasından eşdizimli yapılar tespit edilecektir. Bu doğrultuda diğer birlikteliklerden (serbest birliktelik, deyim, ikileme ve birleşik sözcük) hangi yönleriyle ayrıldığı belirlenecektir.

Bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, dil verilerinin bilgisayar uygulamaları ve yazılımlarıyla incelenmesi kolaylaşmıştır. Bilgisayarlar sayesinde büyük derlemler oluşturulup veriler elde edilebilmekte ve işlenebilmektedir (Aksan ve Yaldır, 2011, s. 377).

Çalışmamızda, sözcük birlikteliklerini tespit etmek için Laurence Anthony'nin geliştirdiği AntConc yazılımı (2014) kullanılmıştır. Runik harfli metinlerden oluşturulmuş derlem, düz metin dosyası haline getirilerek yazılıma yüklenmiştir. Bu yazılımdaki *word list* (sözcük listesi) sekmesinden bütün sözcükbiçimleri sıklıklarına göre ya da alfabetik olarak listelemek mümkündür. *Concordance* (bağlamlı dizin) sekmesinden de sözcükleri bağlam içinde incelemek mümkün olmaktadır.

Öncelikle, sözcükler yazılımda alfabetik sıraya göre dizilmiş, daha sonra tek tek bağlam içinde incelenmiştir. Sözcükler bağlam içinde bir sözcük birlikteliği oluşturuyorsa, bu birliktelikler deyimbilimsel yaklaşımda kullanılan ölçütlere göre incelenmiştir.

AntConc 3.4.4w (Windows) 2014

File Global Settings Tool Preferences Help

Corpus Files
kontrol derlemi - Kopy

Concordance Concordance Plot File View Clusters/N-Grams Collocates Word List Keyword List

Word Types: 2450 Word Tokens: 11135 Search Hits: 0

Rank	Freq	Word	Lemma	Word Form(s)
1	92	a		
2	1	ab		
3	2	aba		
4	1	abka		
5	1	ablasar		
6	1	abçı		
7	2	adak		
8	5	adaklıg		
9	1	adakin		
10	1	adaşım		
11	1	adaşingız		
12	1	adgır		
13	2	adgırig		
14	1	adnırın		

Search Term Words Case Regex Hit Location Search Only 0

Start Stop Sort Lemma List Loaded

Total No. 1

Files

Şekil (1) AntConc Yazılımında Kelime Listesi Görünümü

AntConc 3.4.4w (Windows) 2014

File Global Settings Tool Preferences Help

Corpus Files
derlem.txt

Concordance Concordance Plot File View Clusters/N-Grams Collocates Word List Keyword List

Concordance Hits 23

Hit	KWIC	File
1	ıp Mo1D20 bars beg erti kagan at bunta biz birtimiz singilim kur	derlem.txt
2	n katun kutınga inim kül tigin er at bultı altı yegirmi yaşına eçim	derlem.txt
3	g boz atıg binip oplayu tegdi ol at anta Mo1D33 ölti ekinti ışbar;	derlem.txt
4	a yamtar boz atıg binip tegdi ol at anta ölti üçünç yegen silig beç	derlem.txt
5	gen silig beging kedimlig torug at binip tegdi ol at anta ölti yarık	derlem.txt
6	kedimlig torug at binip tegdi ol at anta ölti yarıkında yalmasınta	derlem.txt
7	ingüşdüimiz kül tigin başgıl boz at binip tegdi başgıl boz. Mo1D3	derlem.txt
8	ın binip Mo1K4 oplayu tegdi ol at anta tüşdi izgil bodun ölti tokı	derlem.txt
9	ang. türk begler türk bodunum. at birtim. taşıg. bu kaganında b	derlem.txt
10	nım kelti tip ögırıp sebinti. atsız. at birtim kiçig atlıgı ulgartdım.	derlem.txt
11	az yir yolu anı birle. ermiş bir at orukı ermiş anın barmış anga	derlem.txt
12	m ak termel keçe ugr kalıtdım at üze bintüre karıg sökdüm yuk	derlem.txt
13	ze bintüre kang sökdüm yukaru at yete yadagın ıgaç tutunu agtu	derlem.txt
14	arıng üçünç ay yetika adnıldımız at tabarda Mo19.2 tun bilge Mo	derlem.txt

Search Term Words Case Regex Search Window Size 50

Start Stop Sort Kwic Sort Level 1 1R Level 2 2R Level 3 3R Clone Results

Total No. 1

Files Processed

Şekil (2) Antconc Yazılımında Bağlamlı Dizin Görünümü

Sözcük birlikteliklerini belirlemek için öncelikle, belirli bir döneme ait kaynaklardan oluşturulmuş bir derlem hazırlanması gerekmektedir. Say, Özge ve Oflazer; *derlemi* (bütüncü, corpus) “özel veya genel amaçlı metnin ya da konuşma parça veya bütünlerinin, üzerinde yapılacak araştırmaya uygun işaretlemelerle beraber bir araya getirilmesinden oluşan bir bütün” olarak tanımlamaktadırlar (2002, s. 1). Çetin ve Özkan, temsil gücü yüksek bir derlemin oluşturulabilmesi için öncelikli aşamanın dönemi temsil edebilecek sayıda ve nitelikte eserin belirlenmesi olduğunu belirtmektedirler (2014, s. 105).

“Tarihsel derlem, herhangi bir dilin herhangi bir dönemine ait metinlerin derlem dilbiliminin yöntemleriyle bilgisayar aracılığıyla okunur- işlenir bir yapıyla bir araya getirilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Çetin ve Özkan, 2014, s. 102). Türkçenin ilk tarihsel derlemi 1999-2003 tarihleri arasında Johann Wolfgang Goethe Üniversitesinde hazırlanmış olan *VATEC: Vorislamische Alttürkische Texte: Elektronisches Corpus* (İslamiyet Öncesi Eski Türkçe Metinler: Elektronik Derlem) adlı çalışmadır.² Diğer bir çalışma da Çukurova Üniversitesinde 2010-2013 tarihleri arasında yürütülen *Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinin Tarihsel Derlemi Projesi (7.- 13. yy)*'dir³ (Çetin, 2014, s. 117).

Bu çalışmada bu iki tarihsel derlemden de yararlanılamamıştır. Sadece runik harfli metinlerden oluşturulmuş bir derlem çalışması bulunmadığı için; *Moğolistan Bölgesi, Yenisey Bölgesi ve Dağlık Altay Bölgesi* yazıtlarının önemli bir kısmını kapsayan bir kaynak olması nedeniyle Şirin'in (2016) *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* adlı çalışmasında kullandığı runik harfli metinler derlem haline getirilmiştir. Bu kaynaktaki yazıtlar, birçok farklı kaynaktan yararlanılıp okunmuş ama tek elden çıkmış oldukları için üzerinde çalışmaya en elverişli metinler olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında 107 yazıt incelenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan yazıtlar, Aydın'ın (2015a) *Orhon Yazıtları* adlı kitabının başında verdiği sınıflandırma sistemine göre numaralandırılmıştır. Yazıtların adı sadece bu bölümde, aşağıda sıralanacak, çalışmanın sonraki bölümlerinde, yazıtlara sadece

² VATEC, Eski Türkçenin Uygurca dönemine ait metinlerden oluşturulmuş bir derlemdir. Proje yürütücülerini ve derlemi görüntülemek için bkz. <http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/> (Erişim tarihi: 15.03.2020)

³ Proje ve yürütücülerini ile ilgili olarak bkz. <http://derlem.cu.edu.tr/> (Erişim tarihi: 15.03.2020)

numaraları ile gönderme yapılacaktır. Derlemimizi oluşturan yazıtlar buldukları bölgelerin adlarına göre aşağıda sıralanmıştır.

Moğolistan Yazıtları

Mo1. Kül Tegin / Köl Tegin/ Orhon I

Mo2. Kül Tegin yazıtının kaplumbağa altlığındaki yazıt

Mo3. Bilge Kağan / Orhon II

Mo4. Bilge Kağan külliyesindeki balbal üzerindeki yazıt

Mo5. Tonyukuk I

Mo6. Tonyukuk II

Mo8. Ongin / Ongi / Öngi

Mo9. Ongin külliyesindeki balbal üzerindeki yazıt

Mo10. Küli Çor/ İhe Hüşötü/ Köli Çor/ Köl İç Çor/ Kül İç Çor

Mo11. Tes

Mo12. Tariat / Taryat/ Terh

Mo13. Tariat yazıtının kaplumbağa altlığındaki yazıt

Mo14. Şine Usu / Şine Us/ Moyun Çor/ Bayan Çor / Selenge yazıtı / Mogoyın Şine Us

Mo15. Suci / Süci / Bel

Mo17. Kara Balgasun II/ Har Balgas II yazıtı

Mo19. Çoyr / Çoyren/ Çöyr

Mo24. Bömbögör

Mo27. Hoyto Tamır III/ Tayhar Çuluu III

Mo29. Hoyto Tamır V/ Tayhar Çuluu V

Mo30. Hoyto Tamır VI/ Tayhar Çuluu VI

Mo31. Hoyto Tamır VII/ Tayhar Çuluu VII

Mo38. Hoyto Tamır XIV/ Tayhar Çuluu XIV

Mo42. Hoyto Tamır XVIII/ Tayhar Çuluu XVIII

Mo51. Yamaanı Us I/ Hanan Had I

Mo60. İh Biçigt I

Mo64. Gürbelcin/ Gurvaljin Uul

Mo70. Tevş/ Aru Bogdo

Mo72. Olon Nuur / Akbatır Taşı/ Höh Hötöl

Mo76. Biger I

Mo77. Biger II

Mo78. Biger III

Mo83. Darvi I / Bayşin Üzüür I / Tsagaan Tolgoy I

Mo86. Del Uul I

Mo87. Del Uul II

Mo88. Del Uul III

Mo101. Örtöönbulag

Mo103. Mutrın Temdeg/ Kutlug'un Mührü

Mo106. Şaahar Tolgoy I

Mo0. Tehtiin Gol (Numaralanmamış olan bu yazıt, tezimizde bu şekilde numaralanmıştır.)

Yenisey Yazıtları

E1. Uyük Tarlak/ Uyük-Tarlık

E3. Uyük- Turan/ Uyug- Turan

E4. Ottuk- Daş I- Ulu- Kem Ottok Taş/ Tuva B taşı/ Tuvinskaya Stela

E6. Barık II/ Barlık II

E7. Barık III/ Barlık III

E10. Elegest I/ Eleges I/ Elegeş I/ Körtle Han

E11. Begre/ Berge

E12. Aldı- Bel I/ Ulug- Kem- Kulı-Kem/ Ulu-Kem Kulikem

E13. Çaa- Höl I/ Çakul I

E14. Çaa-Höl II/ Çakul II

E15. Çaa-Höl III/ Çakul III

E16. Çaa-Höl IV/ Çakul IV

E17. Çaa-Höl V/ Çakul V

E19. Çaa-Höl VII/ Çakul VII

E20. Çaa-Höl VIII/ Çakul VIII

E22. Çaa-Höl X/ Çakul X

E25. Oznaçennaya I/ Oznaçennoye

E26. Oçurı/ Açura/ Açurı

E28. Altın Köl I

E29. Altın Köl II

- E30. Uybat I
- E37. Tuba III/ Bogatır/ Tes Bahadırı
- E38. Ak-Yüs I/ Togus-As I/ Ak-İyus
- E42. Bay- Bulun I/ Minusinsk Müzesi Anıtı/ Minusinsk Müzesindeki Bir Yazıt
- E43. Kızıl- Çıraa I/ Ulu-Hem/ Ulug- Kem
- E44. Kızıl- Çıraa II
- E45. Köjeelig- Hovu/ Kejeelig- Hovu
- E46. Telee/ Izhim- Telee
- E48. Abakan
- E49. Bay- Bulun II/ Birinci Tuva Yazıtı
- E51. Tuva D/ Üçüncü Tuva Yazıtı
- E52. Elegest II/ Elegeş II/ Eleges II/ Kezelekh- Tagh
- E53. Elegest III/ Elegeş III/ Eleges III
- E55. Tuva G/ Tuva Dikili Taşı
- E57. Saygın/ Borbak-Arıg
- E59. Herbis- Baarı/ Oust- Elegest
- E60. Sargal- Aksı/ Sarkol-Agzı
- E61. Suglug- Adır- Aksı/ Şançi I
- E64. Ottuk- Daş II
- E69. Çer- Çarık
- E70. Elegest IV/ İr Hol'
- E71. Podkuninskaya

E92. Demir-Sug

E96. Hemçik- Bom II

E98. Uybat VI/ Uybat Sabrası

E101. Baykalovo

E108. Uyük- Oorzak I

E111. Tepsey I

E112. Tepsey II

E114. Tepsey IV

E115. Tepsey V

E117. Tepsey VII

E134. Ust- Sos

E138. Kara- Yüs II/ Ozernaya

E144. Novosyolovo

152. Şançi III/ Şançi II

Dağlık Altay Yazıtları

A3. Tuekta I

A13. Biçiktu- Boom I

A19. Adır Kaya/ Adır- Kan

A32. Yalbak- Taş XII/ Kalbak -Taş XII

A39. Yalbak- Taş XIII/ Kalbak- Taş XIII

A41. Yalbak- Taş XVIII/ Kalbak -Taş XVIII

A43. Yalbak- Taş XX/ Kalbak -Taş XX

A45. Yalbak- Taş XXII/ Kalbak -Taş XXII

A46. Yalbak- Taş XXIII/ Kalbak -Taş XXIII

A52. Tuekta III

A84. Yabogan

A88. Tuekta IV

Eşdizimliliği belirlemede kullanılan iki temel yaklaşım bulunmaktadır: *sıklık temelli yaklaşım* ve *deyimbilimsel yaklaşım*. Bu çalışmada, runik harfli metinler sıklık temelli bir yaklaşımla incelenememiştir. Sıklık temelli bir çalışmada kullanılacak derlemin özellikleri ile ilgili bazı ilkeler vardır. Bu ilkeler “kullanılan derlemin dil temsil yeterliliği ve dengesi; gelişmiş sıklık ölçüleri ve metinlerin ve derlem araçlarının doğruluğu” olarak sıralanmaktadır (Aksan ve Aksan, 2016, s. 85). Türkçe Ulusal Derlemi’nde 50 milyon sözcük büyüklüğünde veri kullanılmıştır⁴, bu çalışmada kullanılan derlemde ise sadece 10 bin (+/-) sözcüklük veri vardır. Kullandığımız derlem, sadece belli konularda yazılmış metinlerden oluştuğu için döneminin bütün söz varlığını temsil etmemektedir ve dengeli bir dağılım göstermemektedir. Aynı zamanda runik harfli metinlerde *hapakslar* (sadece bir kez tanıklanan sözcükler) da vardır (Uçar, 2012). Elimizde sözlü dili temsil eden kayıtlar da bulunmamaktadır. Öte yandan runik harfli metinlerde hâlâ okunuşu ve anlamı tartışmalı sözcükler bulunmaktadır. Farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunan sözcükler olduğu için, yapılan sıklık analizi çalışmaları doğruluk göstermeyecektir. Dolayısı ile runik harfli metinlerden bir derlem hazırlamak görece mümkünken, üzerinde bir sıklık çalışması yapmak güvenilir sonuçlar vermemektedir. Bu nedenle bu çalışma deyimbilimsel yaklaşım benimsenerek hazırlanmıştır.

⁴ Sayı, TUD’nin internet sitesinden alınmıştır. Erişim adresi: <https://v3.tnc.org.tr/tnc/about-tnc> (Erişim Tarihi: 17.01.2020)

Eşdizimlilik, Türkiye’de daha çok Türkiye Türkçesi üzerinde çalışılmıştır. Eski Türkçe üzerinde eşdizimlilik çalışmaları henüz yeni yeni başlamaktadır.

Eşdizimlilik alanında Türkiye Türkçesi üzerinde yapılmış ilk çalışmalardan biri Bülent Özkan’ın *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği* başlıklı doktora tezidir (2007). Bu çalışma daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından kitap olarak basılmıştır (2011). Derlem temelli hazırlanan bu çalışmada Özkan, yazı dilinden oluşturulan 12 milyon (+/-) sözcük hacmindeki derlem üzerinde çalışmış, Türkçe Sözlük’te belirteç olarak belirlenmiş olan sözlük birimlerle eylemlerin birliktelik kullanımlarını ve eşdizimliliklerini bir sözlük şeklinde sunmuştur. Özkan, aynı zamanda TÜBİTAK-SOBAG 109K104 numaralı *Türkiye Türkçesi Söz Varlığında Sıfatların Eşdizimliliği- Derlem Tabanlı Bir Uygulama*⁵ ve TÜBİTAK-SOBAG 111K332 numaralı *Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü’nün Sayısallaştırılması*⁶ projelerinin de yürütücüsüdür. Son olarak 25 milyon (+/-) sözcükbirimlik derlem üzerinde çalışan Özkan, bu derlemden çıkardığı önadların ve adların birlikte kullanımlarını ve eşdizimlerini incelemiş, sıklık verileri ile birlikte *Türkiye Türkçesinde Adlarla Önadların Birliktelik Kullanımı ve Eşdizim Sözlüğü*’nü yayımlamıştır (Özkan, 2019).

Bayram Çetinkaya, *Eşdizimli Sözlükler* (2009) adlı makalesinde eşdizimli sözlükleri yurt dışında hazırlanmış olan örnekleriyle tanıtmaktadır. Bu sözlüklerin genelde yabancı dil öğretimi çalışmaları için üretildiğini söyleyen Çetinkaya, Türkçe için de böyle bir sözlüğün hazırlanmasının yabancılarla Türkçe öğretimi alanına katkı sağlayacağını düşünmektedir.

Türkiye Türkçesi üzerinde eşdizimlilik çalışması yapan bir diğer araştırmacı Nuh Doğan’dır. Doğan, *Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar* (2014) adlı makalesinde gönül, yürek ve kalp sözcükleriyle kurulmuş fiisel eşdizimli yapılar üzerinden, sözcük birlikteliklerinin toplumların kültürleriyle olan ilişkisini saptamaya çalışmıştır. *Türkçe Sözlük’te Fiisel Eşdizimlilik* (2015) ve *Türkçe Sözlük’te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi*

⁵ Proje hakkında bilgi için bkz. <http://ozkanbulent.com/tubitak-sobag-109k104-turkiye-turkcesi-soz-varliginda-sifatlarin-esdizimliliği-derlem-tabanlı-bir-uygulama/> (Erişim tarihi: 15.03.2020).

⁶ Proje hakkında bilgi için bkz. <http://turkcederlem.mersin.edu.tr/esdizim/> (Erişim tarihi:15.03.2020).

(2016) makalelerinde Türkçe Sözlük'te sözcük birlikteliklerinin birleşik sözcüklerle ve deyimlerle karıştırıldığını ve bazen de göz ardı edildiğini söyler, bu yapıların sözlükte nasıl ve hangi ölçütler kullanılarak yer alması gerektiğine dair önerilerde bulunur. *Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik* (2019a) başlıklı makalesinde sözcük ve dil bilgisi ilişkisinden hareketle Türkçedeki sözcüksel ve dilbilgisel eşdizimliliklerin nasıl saptanması ve nasıl sınıflandırılması gerektiğine değinmektedir. *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Eşdizimsel Farkındalık ve Öğrencilerin Eşdizim Yeterlikleri* (2019b) adlı makalesinde Türkçe'nin yabancı dil olarak öğretilmesinde, öğrencilerin eşdizimlilik kullanımlarını öğrenmesinin doğal ve akıcı konuşmaları için çok önemli olduğuna değinen Doğan, bunun için sözcüklerin ayrı ayrı değil, eğer eşdizimli kullanımları varsa bu yapıların bir arada öğretilmesini ve ders kitaplarında da bu duruma dikkat edilmesi gerektiğini söyler. Bu makalelerin dışında, *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri* (2016) adlı kitabında öncelikle eşdizim kavramını kuramsal olarak ele almış, daha sonra deyimbilimsel bir yaklaşım kullanarak, isim+fiil kuruluşundaki eşdizimsel yapıların bir listesini vermiştir.

Şahru Pilten, *Türk Dilinde Izdırap Söz Bilgisi- Bir Eş Anlamlılık İncelemesi* adlı eserinde (2013) eşdizimlilik konusuna da değinmiştir. Eşdizimlilik tarihinden başlayan Pilten, sonrasında eş anlamlılık ve eşdizimlilik arasındaki ilişkiyi anlatmıştır. *Eş dizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde "Temiz" Sözcükleri* adlı makalesinde (2008), Eski Türkçe *arığ* "temiz" sözcüğünden Çağdaş Türkçedeki *temiz* sözcüğüne kadar, bu sözcüklerin kurduğu birliktelikleri sıklık temelli bir yaklaşımla incelemiştir. *Orhon Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar* (2010) başlıklı makalesinde yazıtlarda geçen sözcükleri seçmesel ve eşdizimsel sınırlamalar çerçevesinde, bağlam içinde incelemiştir.

Nihal Çalışkan, *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme* (2014) adlı kitabında OTD ve TUD'de en sık kullanılan ad olan "zaman" sözcükbiçiminin eşdizimsel ilişkilerini, kurduğu çok sözcüklü birimleri, oluşturduğu dilbilgisel örüntüleri incelemiştir.

Özlem Aksu Kurtoğlu, *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama* başlıklı doktora tezinde (2015) iki eşdizim belirleme yaklaşımını birleştirerek Türkçede sık kullanılan ad- eylem

eşdizimlerini saptamıştır. Çalışmanın amacı, bu birliktelikleri tespit edip yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında kullanılmasını sağlamaktır.

Neticeyi Tayyibe Eken, *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim- Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler* başlıklı doktora tezinde (2015), belirlediği masal, öykü ve roman metinlerinden bir derlem oluşturmuş ve bu metinlerden belirlediği sözcük birlikteliklerini biçimsel, sözdizimsel, anlamsal ve kullanımsal açılardan sınıflandırmıştır.

Meltem Ayabakan, *Türkçe Sözlük'te Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümleri* başlıklı yüksek lisans tezinde (2015) TDK Türkçe Sözlük'ü, Ötüken Türkçe Sözlük'ü ve Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ü, İngilizcenin eşdizim sözlükleri olan BBI İngilizce Eşdizimlilik Sözlüğü ve Collins Eşdizimlilik Sözlüğü ile karşılaştırmıştır. TDK Türkçe Sözlük'ten seçilen sekiz madde başının içindeki sözcüklerin eşdizimli sözcükler, serbest sözcük birleşimleri ve deyimler olarak ayırmıştır. Bu çalışma, sonra TDK tarafından kitap olarak basılmıştır (2020).

Yudum Kırmızı, *Garibnâme'de İnsan Vücutuyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma -Yüz, Beñiz, Rûy, Surat Örneği* başlıklı doktora tezinde (2018) Eski Oğuz Türkçesine ait metinde sık kullanıldığını belirlediği dört organ adının sözcüksel eşdizimlerini belirlemiştir.

Maysoon Alsarray, *Türkçe Ulusal Derlemi'nde Yüksek Sıklıkta Kullanılan Adların Eşdizimlilikleri* başlıklı yüksek lisans tezinde (2015) TUD verilerinden hareketle “an, ay, gün, gece, saat, yıl” sözcüklerinin eşdizimlerini sıklık temelli bir yaklaşımla incelemiştir.

Özlem Aktaş, *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (I-Ö Maddeleri Örneği)* başlıklı yüksek lisans tezinde (2019) TUD verilerinden hareketle anlam temelli bir yaklaşım kullanarak eşdizimli isim+fiil birlikteliklerini belirlemiştir.

Sema Yakasız, *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (Türkçe Sözlük'teki P-Z Madde Başları)* başlıklı yüksek lisans tezinde (2019) TUD verilerinden hareketle anlam temelli bir yaklaşım kullanarak eşdizimli isim+fiil birlikteliklerini belirlemiştir.

Harun Cuci, *Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü* başlıklı yüksek lisans (2020) tezinde Budist Uygur Edebiyatı eserlerinden olan Maytrisimit metnindeki eşdizimli yapıları sıklık temelli bir yaklaşımı esas alarak incelemiştir.

Mustafa Samet Kumanlı, *Türkçe Sözlük'te Eşdizimliliklerin Gösterilişi* başlıklı makalesinde (2016) Türkiye'de eşdizimlilik çalışmalarının başlamasıyla birlikte TDK Türkçe Sözlük'te eşdizimli yapıların nasıl belirtildiğini anlatmıştır.

Göksel Sert, *Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu* başlıklı bildirisinde (2017), eşdizimlilik araştırmalarında, eşdizimlilik kavramının Türkiye'de çok yeni bir alan olmasından kaynaklanan, çok terimlilik sorunu yaşandığına dikkat çekmiştir.

Habibe Yazıcı Ersoy, *Orhon Yazıtlarında Eşdizimlilik* başlıklı bildirisinde (2018), üç büyük yazıttaki eşdizimli yapıları bir liste halinde sunmuştur.

Mustafa Ağca, *Tarihî Türk Dili Alanlarında "Gülmek" Fiili ve Eşdizimlilikleri* başlıklı makalesinde (2018) kül-/ gül- fiilinin ve türevlerinin eşdizimliliklerini hem sıklık açısından hem de anlamsal açıdan incelemiştir. *Tarihî Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi* adlı bildirisinde (2019) eşdizimlilik bilgisinin önemine değinirken, tarihî metinlerdeki eşdizimli kullanımlar sayesinde o dönemlerin kültürel bilgisine de ulaşılabileceğini söyler. Bu metinlerin yayımlarında eşdizimli yapıların da belirtilmesinin önemine değinir.

Eşdizimlilik, Türkiye'de sadece Türkoloji alanında değil aynı zamanda yabancı dil bölümlerinde, dilbilim bölümlerinde ve Türkçe'nin yabancı dil olarak öğretilmesi alanında da çalışılan bir konu haline gelmiştir. Bu alanlarda da yapılmış çalışmalar bulunmaktadır.

Giriş bölümünde, öncelikle çalışmamızın konusu ve amacı belirtilmiştir. Daha sonra, kullandığımız derlem hakkında bilgi verilmiş ve derlemi oluşturan metinler bir liste halinde sunulmuştur; çalışmanın sınırlılıkları belirlenmiş ve Türkiye'de eşdizimlilikle ilgili yapılan çalışmalar tanıtılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde eşdizimlilik teriminin ortaya çıkışı ve eşdizimliliği belirlemede kullanılan iki temel yaklaşım olan sıklık temelli yaklaşım ve deyimbilimsel yaklaşım ele alınmıştır. Dilbilgisel eşdizimlilik ve sözcüksel eşdizimlilik kavramları

açıklanmış, daha sonra Türkiye'deki araştırmacıların belirlediği eşdizimsel kalıplar belirtilmiştir.

İkinci bölümde, çalışmamızda kullandığımız deyimbilimsel yaklaşımın çıkış noktasını oluşturan deyimbilime değinilmiş; deyimbilim çalışmalarının eşdizim çalışmalarındaki rolü ve önemi belirtilmiştir. Buradan hareketle, deyimbilimsel yaklaşımla sözcük birlikteliklerini belirleme ölçütlerinin neler olduğu ve bunun nasıl uygulanacağına yönelik değerlendirme yapılmıştır. Ardından, eşdizimliliğin sınırlarını doğru çizebilmek için serbest birliktelikler, deyimler, ikilemeler ve birleşik sözcükler gibi sözcük birlikteliklerinin eşdizimlilikten ayrılan yönleri belirlenmiştir.

Üçüncü bölümde, eşdizimlilik, runik harfli metinlerden oluşturulan bir derlem üzerinden incelenmiştir. Bu bölüm, uygulama ve sözlük alt bölümlerinden oluşmaktadır. Uygulama bölümünde, bu metinler üzerinde eşdizimlilik sınırlarının nasıl çizildiği, deyimbilimsel açıdan runik harfli metinlerin nasıl ele alındığı, derlemden ve yazılımdan ne şekilde yararlandırıldığı ve sözlük alt bölümünün hangi ölçütlerle oluşturulduğu belirtilmiştir. Sözlük alt bölümünde ise, runik harfli metinlerden deyimbilimsel yaklaşımla belirlenmiş olan eşdizimli yapılar alfabetik sırayla ve metinlerde geçtikleri cümlelerle birlikte sıralanmıştır.

Sonuç ve öneriler bölümünde, çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve bundan sonraki çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur. Ardından da eşdizimli yapıların bir listesi sunulmuştur.

1. BÖLÜM: EŞDİZİMLİLİK TERİMİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

“Maalesef, eşdizimlilik çok farklı şekillerde kullanılan ve anlaşılan bir terimdir”⁷ (Bahns, 1993, s. 57). Gries, eşdizimlilik veya daha genelleşebileceğimiz şekliyle birliktelik kullanımı kavramının uzun zamandır dilbilim çalışmalarının merkezinde olduğunu ama hâlâ araştırmacıların bu kavramın açıklanması üzerinde hemfikir olmadıklarını söylemektedir (2013, s.138). Eşdizimlilik, dilbilimin farklı alanlarında farklı amaçlarla incelenen bir kavram olduğu için, tanımlanışı da değişiklikler göstermektedir. Terimin hâlâ her alanda kabul görmüş bir tanımı yoktur.

Bu bölümde eşdizimlilik teriminin ortaya çıkışı anlatılacak, daha sonra iki temel eşdizimlilik yaklaşımı açıklanacak, dilbilgisel eşdizim ve sözcüksel eşdizim farkı ortaya konacak ve Türkçe üzerinde belirlenen eşdizim kalıpları belirtilecektir.

1.1. TERİMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Oxford İngilizce Sözlüğünde (2010) belirtildiği üzere *collocation* (eşdizimlilik) sözcüğünün kökeni, Latince *col-* ‘birlikte’ + *locare* ‘yerleşmek’ birleşmesiyle oluşmuş *collocat-* ‘birlikte yerleştirilmek’ fiilidir.⁸

Collocation terimi, ilk olarak 1750’de Harris tarafından kullanılmıştır, fakat Harris, terimi bugünkü bilgilerimizle *dilbilgisel eşdizimlilik* olarak adlandırdığımız birliktelikler için kullanmıştır (Poulsen, 2005, s. 36; Bartsch 2004, s. 28).

Palmer, bütün sözcük birlikteliklerini eşdizimlilik olarak tanımlamıştır. Palmer, 1922 yılında Japonya’ya, İngilizcenin okullarda ikinci dil olarak öğretilmesi hususunda araştırmalar yapmak ve çözümler üretmek amacıyla davet edilmiş bir araştırmacıdır

⁷ “Regrettably, collocation is a term which is used and understood in many different ways.”

⁸ from Latin *collocat-* ‘placed together’, from the verb *collocare*, from *col-* ‘together’+ *locare* ‘to place’.

(Cowie, 1999, 5; Cowie, 1999, 54). Dolayısı ile Palmer'in eşdizimlilik tanımı ve yaptığı çalışmalar daha çok *ikinci dil öğretimi* konusu üzerinedir.

Eşdizimliliği günümüzdeki anlamıyla ilk kez kullanan kişi, İngiliz dil bilimci Firth'tür. *Eşdizimsel anlam* (meaning by collocation) kavramını alanyazınına kazandıran Firth'ün "*bir sözcük eşlik ettiği diğer sözcüklerle anlaşılabilir.*"⁹ (Firth, 1957b, s. 11) sözü günümüzde bile eşdizimlilik çalışmalarında en çok kullanılan alıntılardan biridir.

1.2. EŞDİZİMLİLİK YAKLAŞIMLARI

Eşdizim kavramı, temel olarak iki farklı yaklaşım benimsenerek incelenmeye başlanmıştır. İlki, sözcük birlikteliklerini derlem dilbilim ve bilgisayarlı dilbilim çalışmaları ile destekleyen ve istatistiksel verilerden yararlanıp sıklık verileriyle analizler yapan *istatistiksel temelli yaklaşım* (statistically oriented approach) (Herbst, 1996, s. 380) ya da *sıklık temelli yaklaşım* (frequency-based approach) (Nesselhauf, 2004, s. 11)'dir. İkincisi, sözcük birlikteliklerini ve birlikteliklerin sınırlarını belirlemek için belli ölçütler geliştiren *anlam temelli yaklaşım* (significance oriented approach) (Herbst, 1996, s. 380) ya da *deyimbilimsel yaklaşım*¹⁰ (phraseological approach) (Nesselhauf, 2004, s. 11)'dir.

Sıklık temelli yaklaşımçılar, araştırmalarının çıkış noktası olarak eşdizimlilik kavramını kullanırken; deyimbilimsel yaklaşımçılar bütün sözcük birliktelikleri ile ilgilenir ve eşdizimlerin sınırlarını diğer sözcük birlikteliklerinin sınırlarını çizerek belirlemeye çalışır. Deyimbilimsel yaklaşıma göre, bütün sözcük birliktelikleri *deyimleşme* (idiomatization) sürecinin birer parçasıdır. Bundan hareketle, eşdizimlerin, özellikle *serbest birlikteliklerden* (free combinations) ve *deyimlerden* (idioms) ayrılan yönlerini tespit edip, ayırım sınırlarını belirlemeye çalışırlar (Doğan, 2016a).

⁹ "you shall know a word by the company it keeps"

¹⁰ *Phraseological approach* terimi Türkçe'ye farklı şekillerde çevrilmiştir: öbeksal yaklaşım (Eken, 2015, s. 53), sözcük seçimine ilişkin yaklaşım (Aksu Kurtuluş, 2016, s.39), kelime seçimi temelli yaklaşım (Hirik, 2017, s. 721). Bu çalışmada *phraseology* terimi *deyimbilim* olarak çevrildiği için *phraseological approach* da *deyimbilimsel yaklaşım* olarak çevrilmiştir.

Çalışmamızda *sıklık temelli yaklaşım* ve *deyimbilimsel yaklaşım* ifadeleri kullanılacaktır.

1.2.1. Sıklık Temelli Yaklaşım

Sıklık temelli yaklaşımın önde gelen isimleri Firth, Halliday ve Sinclair'dir. İngiliz dil bilimci Firth'ün ilk tespitleriyle ortaya çıkıp sonrasında geliştirildiği için alanyazınında *Firthian Approach* (Firthsel Yaklaşım) olarak da geçmektedir. Kaynağını, İngiliz dilbilim geleneğinden alan bu yaklaşıma göre sözcük birlikteliklerinin eşdizimli olup olmadıkları, kullanım sıklıkları ile belirlenir.

Firth'e göre sözcük anlamının (lexical meaning) beş boyutu vardır: *phonetic* (fonetik), *lexical* (sözcüksel), *morphological* (morfolojik), *syntactic* (sözdizimsel) ve *semantic* (semantik) (Firth, 1935, s. 63). Firth, anlamın *sözcüksel boyutunu* açıklarken, sözcüklerin anlamının birlikte kullanıldığı sözcükler tarafından belirlendiğini söyler, yani sözcüğün bulunduğu bağlam değiştikçe anlamı da değişmektedir. Bu anlamlar sözcüğün *eşdizimsel anlamlarıdır* (collocational meanings) (Çalışkan, 2014, s. 43).

Firth *eşdizimsel anlamın* direkt olarak sözcüğün anlamsal kısıtlaması olmadığını, daha çok dizisel bir kısıtlama olarak anlaşılabilceğini söyler. Örneğin *night* “gece” sözcüğünün anlamlarından biri *dark* “karanlık” sözcüğü ile eşdizimlenir ve tabii ki bu durumda *dark* “karanlık” sözcüğü de *night* “gece” sözcüğünün eşdizimlisidir. (1957a, s. 196)

Halliday, Firth'ün çalışmalarını ileriye taşımış, eşdizimliliğin ölçülebilmesine ve eşdizimli sözcüklerin metinde ne kadar uzaklıkta bulunabileceğine ilişkin belirlemelerde bulunmuştur. *Lexis as a Linguistic Level* (1966) adlı eserinde İngilizce her ikisi de “güçlü” anlamlarına gelen *strong* ve *powerful* sözcüklerini örnek olarak alarak, anlamları aynı olmasına rağmen aynı sözcüklerle birliktelik kuramayacaklarını belirtmiştir. *Strong tea* “demli çay” ve *powerful car* “güçlü araba” birliktelikleri anlamlı birliktelikler oluştururken, **strong car* ve **powerful tea* birlikteliklerinin anlamsız birliktelikler oluşturduğunu söylemektedir. Buna göre, bu sınırlama dilbilgisel ya da anlamsal değildir. Bu sınırlama sözcüklerin eşdizimsel sınırlarıdır (Halliday, 1966, s. 150; Çalışkan, 2014, s. 44).

Sıklık temelli yaklaşımın önemli isimlerinden olan Sinclair, öncelikle *sözcük* (word) ve *sözcüksel birim* (lexical item) arasındaki farklılıkları belirlemiştir. *Sözcük* “iki boşluk arasında kalan karakter dizisi” iken, *sözcüksel birim* hem sözcükleri hem de sözcük birlikteliklerini içine alır (Sinclair, 1998, s. 1; Çalışkan, 2014, s. 45). Sinclair’e göre sözcük birlikteliklerinin eşdizimli olarak belirlenebilmesi için büyük hacimli derlem verilerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu derlemlerden belirlenen sözcük birliktelikleri ancak belirli sıklık düzeylerini aşabilirlerse eşdizimli olarak kabul edilebilirler (Sinclair, 1991, s. 13). Sinclair’e göre eşdizim “iki veya daha fazla sözcüğün yakın konumda birlikte bulunması” olarak tanımlanır (1991, s. 170).

Sinclair, 1991’de yaptığı çalışmasında dillerin, *açık seçim prensibi* (open-choice principle) ve *deyim prensibi* (idiom principle) ile üretim yaptığını söyler. Buna göre, dil kullanımı esnasında dilbilgisel sınırlamalara uyarak sayısız metin oluşturulabilir. Buna Sinclair *boşluk doldurma* (slot-and-filler) modeli demektedir. Dilin bu özelliği *açık seçim prensibi* gereğince. Fakat, ona göre açık seçim prensibi dilleri açıklamada tek başına yeterli değildir. Çünkü sözcükler metin içinde rastgele ortaya çıkmazlar. Belli bağlamlarda belli öbekler oluştururlar, birliktelikler kurarlar. Bazı sözcükler bazı bağlamlarda birbirlerini gerektirir. Bu birliktelikleri açıklamak için Sinclair, deyim prensibini önermiştir. Bu prensibe göre, dil kullanıcıları seçimlerini sadece tek tek sözcükler arasından değil, öbekler arasından da yapmaktadır (Sinclair, 1991, s. 109; Çalışkan, 2004, s. 46). Bu bakış açısına göre, bu öbeklerin arasında sık kullanımı olanlar eşdizimlilik örnekleridirler.

Sadece sıklık analizinin eşdizimliliği belirlemede yeterli olmadığını düşünen deyimbilimsel yaklaşımçılar, sözcük birlikteliklerini daha farklı şekilde incelemişlerdir.

1.2.2. Deyimbilimsel Yaklaşım

Sıklık temelli yaklaşım, istatistiksel verilerle sık kullanılan sözcük birlikteliklerini belirleyip en sık kullanılan birliktelikleri eşdizim olarak kabul ederken, deyimbilimsel yaklaşımda istatistiksel veriler güvenilir ve yeterli kaynaklar olarak görülmez. Birlikte

kullanılan sözcükleri anlamsal açıdan inceleyip birlikteliğin derecesini belirlemeye çalışırlar. Birlikteliklerin derecelerini belirlemek için bazı ölçütler belirlerler.

Deyimbilimsel yaklaşımın anlaşılabilmesi için deyimbilimin anlaşılması gerekmektedir. Dolayısı ile bu yaklaşımın temsilcileri, ölçütleri ve sınırlılıkları çalışmamızın 2.1 *Deyimbilim ve Deyimbilimsel Yaklaşım* bölümünde açıklanacaktır.

1.3. DİLBİLGİSEL EŞDİZİMLİLİK VE SÖZCÜKSEL EŞDİZİMLİLİK

The BBI Combinatory Dictionary of English (İngilizcenin Birleşimsel Sözlüğü) adlı çalışmada eşdizimlilik İngilizce açısından *dilbilgisel eşdizimlilik* (grammatical collocations) ve *sözcüksel eşdizimlilik* (lexical collocations) olarak iki grupta incelenmektedir. *Dilbilgisel eşdizimlilik*; isim, sıfat ve fiillerin, *edatlarla* (prepositions) ya da *mastar* (infinitive) veya *yantümce* (clause) gibi dilbilgisel yapılarla sözcük birliktelikleri kurması ile ortaya çıkar. *Sözcüksel eşdizimlilik* ise; edat, mastar ya da yantümce gibi dilbilgisel yapıları içermez; isim, sıfat, fiil ve zarf birliktelikleri ile meydana gelir. *By accident* “kazara”, *chance to use* “kullanım imkânı” gibi sözcük birliktelikleri dilbilgisel eşdizimliliğe; *set an alarm* “alarm kurmak”, *strong tea* “sert çay”, *close tie* “yakın bağ” gibi sözcük birliktelikleri de sözcüksel eşdizime örnek olarak verilebilir (Benson, Benson ve Ilson, 2009, s. xix).

Benson vd.’nin bu sınıflandırması başka dillerde değişiklik gösterecektir. Dolayısı ile Türkçe ya da başka bir dil üzerinde eşdizimlilik çalışması yapılırken o dilin yapısal ve anlamsal özelliklerine uygun şekillerde sınıflandırmalar yapılmalıdır (Ayabakan, 2015, 15).

Doğan, Türkçe’de dilbilgisel eşdizimin “çoğunlukla isimlerin isimlere, isimlerin fiillere, sıfatların isimlere belirli edat ve durum ekleriyle bağlanması durumunda ortaya çıkan yapılara karşılık geldiğini” söyler (2016b, s. 29). Türkçede sözcük birlikteliklerini - özellikle de bu bir isim+fiil birlikteliği ise- durum eklerinden bağımsız olarak

düşünemeyeceğimizi, dolayısı ile de bu iki eşdizim türü için Türkçede her zaman tam bir ayrıma gidilemeyeceğini söyler (Doğan, 2016b, s. 30).

Bu çalışmada sözcüksel eşdizimli yapılar yani isim, fiil, sıfat ve zarf birliktelikleri incelenmiştir. Doğan'ın da belirttiği gibi Türkçe'de sözcükler bazı durumlarda birbirlerine eklerle bağlandığı için tamamen dilbilgisel ve sözcüksel eşdizimlilik ayrımı yapılamamaktadır.

1.4. EŞDİZİMLİLİK KALIPLARI

2.2.1. *Sözdizimsel/ Dilbilgisel Biçimlenmişlik* bölümünde ele aldığımız üzere sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik deyimbilimsel yaklaşımın en temel ölçütlerinden biridir. Çünkü eşdizimli sözcükler rastgele bir araya gelmiş yapılar değildir. Bir yapının eşdizim kabul edilebilmesi için öncelikle sözdizimsel/ dilbilgisel olarak biçimlenmiş olup olmadığına bakmak gerekmektedir. Bu biçimlenmiş yapıları belli kalıplar içinde sunabiliriz. Türkçe üzerinden eşdizimlilik kalıpları Özkan (2011) ve Doğan (2016) tarafından incelenmiştir.

Özkan (2011, s.27), Türkçenin eşdizim kalıplarını örnekleri ile şu şekilde sıralar¹¹:

belirteç+fiil: *açıkça söyle-, acı acı gül-*

sıfat+ad: *güzel sanatlar, derin uyku*

niteleyici söz+ad: *bir güzel, bir ara*

fiil+ad: *bilir kişi, çıkmaz sokak*

fiilimsi+fiil: *dönüp bak-, yakıp yık-*

ad+ilgeç: *bana göre, dünya kadar*

¹¹ Özkan, *Oxford Dictionary for Students of English* (2003) adlı eserdeki kalıpları Türkçe için uyarlamıştır.

Doğan (2016b, s. 28), Türkçenin eşdizim kalıplarını şoye sıralar:

isim (=tmle) +fiil: *karar ver-*, *etki uyandır-*, *laf a-*

isim (=zne) +fiil: *fırtına ık-*, *hava a-*

sıfat+ isim: *ağır yara*, *soğuk tavır*

zarf+ fiil: *sıcak davran-*, *sert konuş-*

zarf+ sıfat: *oldukça zor*, *hayli yoğun*

Bununla birlikte Doğan, isim+isim kalıbındaki eşdizimliklerin tartışmalı bir konu olduğunu hem Türkçede hem de diğer dillerde birleşik sözcük olarak da kabul edildiğini belirtirken; bu tür yapıların szlkselleşme derecelerine göre incelenmesi gerektiğini ve Türkçede szlge girmemiş olan köy kahvaltısı, ekmek bıçağı gibi yapıların eşdizimli yapılar olarak görülebileceğini söyler (2016b, s. 29). Çalışmamızın 2.3.4 *Birleşik Sözcükler ve Eşdizim* bölümünde bu duruma değinilecektir.

2. BÖLÜM: DEYİMBİLİM VE EŞDİZİMLİLİK

Bu bölümde, kullandığımız deyimbilimsel yaklaşımın temel noktasını oluşturan deyimbilim alanı hakkında bilgi verilecektir ve yaklaşımın temsilcilerinin sözcük birliktelikleri tespitleri anlatılacaktır. Daha sonra bu yaklaşımda kullanılan eşdizimliliği belirleme ölçütleri belirlenecek ve açıklanacaktır. Son kısımda, eşdizimlilikle karıştırılan diğer sözcük birlikteliklerinin sınırları çizilecektir.

2.1. DEYİMBİLİM VE DEYİMBİLİMSEL YAKLAŞIM

Bu çalışmada kullandığımız deyimbilimsel yaklaşımın anlaşılması için öncelikle *phraseology* (deyimbilim) kavramının anlaşılması gerekmektedir. *Deyimbilim*, dillerdeki öbek yapıları, kalıp birliktelikleri inceleyen bilim dalıdır. Günay Karaağaç'ın sözlüğünde (2013), *deyimbilim* (*phraseology*) maddesi şöyle tanımlanmaktadır: “Kalıp sözler, kalıp sözlerin yapı ve türleriyle ilgilenen dilcilik dalı.” Sözlükte, bu kalıp sözlere örnek olarak da birleşik söz, deyim, atasözü gibi örnekler verilmektedir.

Subaşı, deyimlerin incelendiği dilbilim alanı için iki ayrı terim kullanıldığını söyler: İngilizce “idiomatics” ve Almanca “Phraseologie”, Fransızca “phraséologie”. “Idiomatics” teriminin doğrudan deyimlerin incelendiği alanın adı olduğunu, “Phraseology” teriminin ise kalıp sözlerin ve kalıplaşmış sözlerin incelendiği alanın adı olduğunu belirtse de kendisi de *phraseology* terimi için *deyimbilim* karşılığını kullanmıştır (Subaşı, 1988, s. 1).

Granger ve Meunier; deyimbilimin, neredeyse bütün dil çalışmalarına yayılmış bir durumda olduğunu, bundan dolayı da başlı başına bir disiplin olarak var olmasının nispeten yeni olduğunu söylemektedir. Genellikle *lexicology* (sözcükbilim) alanının alt kategorisi olarak kabul edilen deyimbilim, tek tek sözcüklerle değil sözcük birliktelikleri ile ilgilenmektedir (2008, s. xx).

Sözcük birliktelikleri 1940'lardan itibaren Vinogradov ve Amosova gibi Rus *deyimbilimciler* (phraseologist) tarafından incelenmeye başlanmıştır. Daha sonra bu çalışmalar, İngiliz deyimbilimcilerini de etkileyecektir (Cowie, 1998, s. 213).

Sözcük birliktelikleri çok çeşitli olduklarından, dilbilimciler onları alt kategorilere ayırma ihtiyacı duymuşlardır. Bu alt kategorileri belirlemek için belli ölçütler kullanmışlardır. Araştırmacılar, sözcük birlikteliklerini her ne kadar kategorilere ayırmak isteseler de kesin sınırlar çizilememiştir. Her araştırmacı farklı ölçütlerle farklı kategoriler oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısı ile sözcük birlikteliklerinin sınırlarını kesin çizgilerle çizmek yerine onları bir süreç içerisinde görmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Rus deyimbilimci Vinogradov, sözcük birlikteliklerini üç kategoride inceler: *deyimsel kaynaşmalar* (*frazeologičeskiye sraşeniya- phraseological fusion*), *deyimsel birlikler* (*frazeologičeskiye yedinstva- phraseological unity*) ve *deyimsel uyumlar* (*frazeologičeskiye soçetaniya- phraseological combinations*) (aktaran Uluoğlu, 2011, s. 111, Men, 2015, s. 21). Vinogradov'a göre en sabit ve katı olan birleşimler *deyimsel kaynaşmalardır*. Bu birlikteliklerde, birlikteliğin anlamı birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamından çıkarılamamaktadır. *Deyimsel birlikler*, *deyimsel kaynaşmalar* gibi katı ve sabittir, fakat birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamından bütünü anlamına ulaşmak daha olasıdır. *Deyimsel uyumlar*, birleşimi oluşturan öğelerden birinin mecaz anlamda kullanıldığı birlikteliklerdir. Birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamından bütünü anlamına ulaşmak mümkündür (Uluoğlu, 2011, s. 111). Bu üç birliktelik en sabit olmayan birliktelikten en sabit birlikteliğe doğru şu şekilde sıralanabilir:

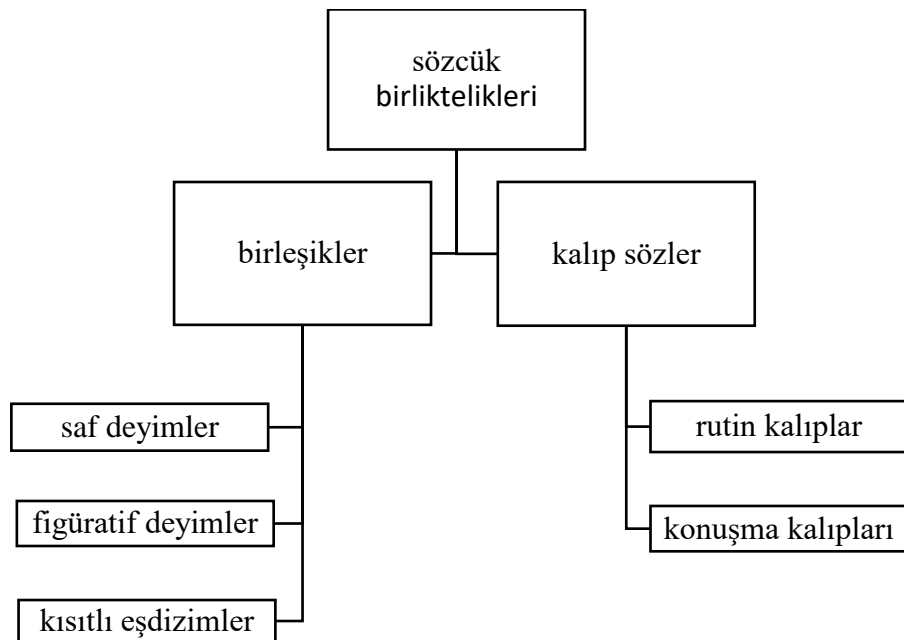
deyimsel uyumlar → deyimsel birlikler → deyimsel kaynaşmalar

Aisenstadt, sözcük birlikteliklerini *deyimsel* (idiomatic) ve *deyimsel olmayan* (non-idiomatic) birliktelikler olarak iki kısımda inceler. Deyimsel olmayan birliktelikleri de serbest birliktelikler ve kısıtlı eşdizimler (restricted collocations) olarak tekrar ayırır (1979, s. 71). Kısıtlı eşdizimleri; iki ya da daha fazla sözcükten oluşan, anlamsal açıdan

deyimsel olmayan, değiştirilmesi sadece anlamsal olarak değil kullanım açısından da mümkün olmayan birliktelikler olarak tanımlamıştır (1981, s. 54). Eşdizimleri belirlemek için *anlamsal açıklık/ kapalılık* ve *değiştirilebilirlik/ yerine konabilirlik* ölçütlerini kullanmıştır (1979, s. 71). Süreçte şu şekilde ifade edilebilmektedir:

serbest birliktelikler → kısıtlı eşdizimler → deyimsel birliktelikler

Deyimbilimsel yaklaşımın en bilinen temsilcilerinden olan Cowie sözcük birlikteliklerini öncelikle *birleşikler* (composites) ve *kalıp sözler* (formulae) olarak iki kısma ayırır. Daha sonra birleşikleri *anlamsal açıklık/ kapalılık* (semantic transparency/ opacity), *değiştirebilirlik/ yerine konabilirlik* (commutability/ substitutability) ölçütlerini kullanarak üç grupta inceler: *kısıtlı eşdizimlilikler* (restricted collocations), *figüratif deyimler* (figurative idioms) ve *saf deyimler* (pure idioms). Tabii bir de bu sınıflandırmanın dışında kalan *serbest birliktelikler* (free combinations) vardır (1981, 1994). Bu ayırım aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo (1) Cowie'nin sözcük birliktelikleri sınıflandırması

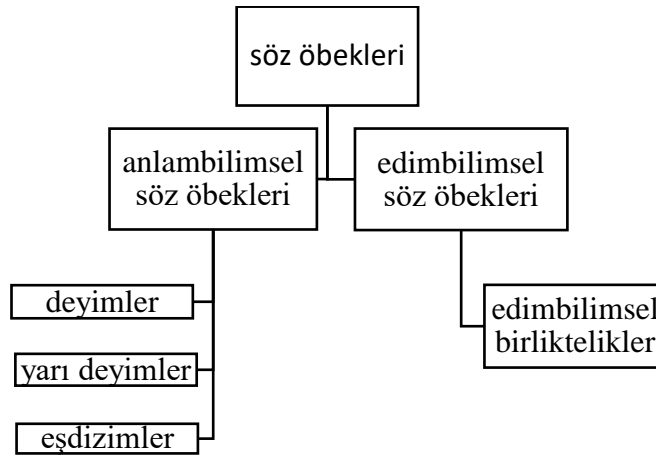
Serbest birlikteliklerde; birlikteliği oluşturan elementler gerçek anlamlarında kullanılmaktadırlar ve birleşimdeki elementlerin başka elementlerle değişip değiştirilemeyeceği anlamsal temellere göre belirlenir. Örnek: *drink tea* “çay iç-”. Kısıtlı eşdizimlerde, birlikteliği oluşturan elementlerin başka elementlerle değiştirilebilmesi olası olsa da seçimsel kısıtlamalar vardır, birliktelikteki en az bir element mecaz anlamda kullanılmaktadır ve bütün birlikteliğin anlamı açıktır. Örnek: *perform a task* “görevi yerine getir-”. Figüratif deyimlerde, birlikteliği oluşturan elementlerin başka elementlerle değiştirilebilmesi çok nadirdir, birliktelik mecaz bir anlama sahip olsa da aynı zamanda gerçek anlamda da anlaşılabilir bir yapıdadır. Örnek: *do a U-turn* “U dönüşü yap-”. Saf deyimlerde, birlikteliği oluşturan elementlerin başka elementlerle değiştirilmesi imkansızdır, birliktelik tamamen mecaz anlamdadır, güncel olarak gerçek bir anlam taşımamaktadır. Örnek: *blow the gaff* “ağzından kaçır-” (Nesselhauf, 2005, s. 14). Bu birliktelikler süreçte şu şekilde ifade edilebilir:

kısıtlı eşdizimler → figüratif deyimler → saf deyimler

İnsanların tek tek sözcüklerle değil söz öbekleri ile konuştuğunu söyleyen Mel’çuk (1998, s. 24) da deyimbilimsel yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biridir. Sözcük birliktelikleri terimini değil *söz öbeği* (phraseme) terimini kullanmıştır. Ona göre söz öbekleri *edimbilimsel* (pragmatic) ve *anlambilimsel* (semantic) olarak ikiye ayrılmaktadır. Edimbilimsel öbekler, *edimbilimsel birlikteliklerden* (pragmatemes) oluşmaktadırlar. Bunlara; kütüphanede yazılan *no talking please* “konuşmayınız lütfen”, *please do not talk* “lütfen konuşmayınız”, *please be quiet* “lütfen sessiz olunuz” örneklerini vermiştir. Anlambilimsel birliktelikleri üçe ayırmıştır: *eşdizimler* (collocations), *yarı deyimler* (quasi idioms) ve *deyimler* (idioms). Tabii bir de bunların dışında kalan *serbest öbekler* (free phrases) vardır. Eşdizimlere örnek olarak *give an ultimatum* “ültilatom ver-”, *strong coffee* “sert kahve”, *land a job* “işe gir-” örneklerini vermiştir. Mel’çuk’a göre, bir dilde B ögesi yalnızca A ögesinin birlikteliğinde C’yi ifade ediyorsa bu birliktelikler eşdizimli yapılardır (1998, s. 30).

Anlambilimsel söz öbekleri süreçte şu şekilde ifade edilebilir:

eşdizimler → yarı deyimler → deyimler

Tablo (2) Mel'çuk'un söz öbekleri sınıflandırması

Çalışmacılar, farklı terimleri kullanmış olsalar da aslında sözcük birlikteliklerini temelde aynı süreçte incelemektedir. Bu belirlemelerden hareketle, bu çalışmada kullanılan süreç aşağıda belirtilmiştir:

serbest birliktelikler → eşdizimler → yarı deyimler → saf deyimler

2.2. SÖZCÜK BİRLİKTELİKLERİNİ BELİRLEME ÖLÇÜTLERİ

Sözcük birlikteliklerini belirleme ölçütleri şunlardır: *sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik* (syntactic patterns), *genelleşme* (institutionalization), *anlamsal açıklık/ kapalılık* (semantic transparency/ opacity), *değiştirilebilirlik/ yerine konabilirlik* (commutability), *anlamsal birlik* (semantic unity), *güdüleme* (motivation) ve *özelleşmiş parça anlamları* (specialised sense of one element) (Howarth, 1996, s. 34; Doğan, 2016b, s. 98, Men, 2015, s. 22). Aşağıda bu ölçütler ayrıntıları ile anlatılacaktır.

2.2.1. Sözdizimsel/ Dilbilgisel Biçimlenmişlik

Sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik bir dizilişte anlamlı dilbilgisel yapılar oluşup oluşmadığı ile ilgilenir. “*Zaman geçtikçe senin değerini daha iyi anlıyorum.*” örneğinde “*zaman geç-*“ birlikteliği, isim+fiil yapısında oluşmuş anlamlı bir yapıdır, sözdizimsel/ dilbilgisel olarak biçimlidir; oysaki “*geçtikçe senin*” birlikteliği anlamlı bir yapı oluşturmaz, biçimli değildir. Dolayısı ile iki sözcüğün ya da sözcüksel birimin sadece yan yana bulunması onları anlamlı, sözdizimsel biçimli birer birliktelik haline getirmez. Sözcüklerin ya da sözcüksel birimlerin sözcük birlikteliği oluşturmaları için anlamlı sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik ölçütünü sağlamaları gerekmektedir.

Bu ölçüt uyarınca belli eşdizimlilik kalıpları oluşturulmuştur. Çalışmanın *1.4 Eşdizimlilik Kalıpları* bölümünde Türkçedeki eşdizimlilik kalıplarını belirtilmiştir.

Doğan bu ölçütün sözcük birlikteliklerini belirlemede sadece ön koşul olabileceğini, sözcük birlikteliklerini ayırt etmek için kullanılamayacağını söyler (Doğan, 2016b, 2. 101).

Bu çalışmada eşdizimler belirlenirken öncelikle derlemdeki sözcüklerin birlikte buldukları yapılarla ön koşul olarak sözdizimsel ve dilbilgisel olarak anlamlı birlikler kurup kurmadıkları incelenerek sözcük birliktelikleri belirlenmiş oldu. Sözcük birliktelikleri belirlendikten sonra aralarında ayırım yapabilmek için diğer ölçütler kullanıldı. Eşdizimler de sözdizimsel/ dilbilgisel olarak biçimlenmiş olmaları ölçütü gereğince bu kalıplara uygun olarak belirlendi.

2.2.2. Genelleşme

Genelleşme, dildeki yeni bir oluşumun (sözcüğün ya da sözcük birlikteliğinin), dilin konuşurları tarafından kabul edilmeye başlanmasıdır (Bauer, 1983, s. 48). Genelleşme ölçütünü kullanabilmek için, belli anlamsal ve istatistiksel belirlemeler yapmak

gerekmektedir. Doğan, “git-” fiili ile kurulmuş olan “okula git-”, “indirime git-” ve “ağırına git-” birlikteliklerinin “rıhtıma git-” birlikteliğine göre genelleşmiş birliktelikler olduğunu söyler. Ama bu ölçüt sözcük birlikteliklerinin arasında bir sınıflandırma yapmak için yeterli değildir (Doğan, 2016b, s. 108).

Çağcıl dillerde bile bu ölçüt, sözcük birlikteliklerinin türünü belirlemek için uygun değilken, runik harfli metinlerde- hem metin azlığı hem de sadece belli konularda yazılmış metinler olduklarından- bu ölçütü kullanmak mümkün değildir.

2.2.3. Anlamsal Açıklık/ Kapalılık

Anlamsal açıklık/ kapalılık, sözcük birlikteliğinin bileşenlerinin anlamından bütünü anlamına ulaşıp ulaşamayacağı ile ilgilidir. Serbest birlikteliklerde, bileşenler gerçek anlamlarında kullanılıp, anlamsal açıklık sergilerler. Eşdizimli yapılarda, bileşenlerden biri gerçek anlamdayken, diğeri mecaz anlamdadır; kısıtlı bir açıklık sergiler. Saf deyimlerde ise, parçalardan bütünü anlamına ulaşmak imkansızdır (Men, 2015, s. 22). “Tut-” fiiliyle kurulmuş olan “bardağı tut-, çatal tut-” gibi birliktelikler serbest birlikteliklerdir. İki bileşen de gerçek anlamlarında kullanılmaktadır. “Dilek tut-, ev tut-, takım tut-” gibi birlikteliklerde bileşenlerden biri mecaz anlamdadır. Bu tür yapılar kısıtlı açıklık sergilediklerinden eşdizimli birlikteliklerdir. “Kafa tut-, (işini) sıkı tut-” gibi birlikteliklerde bileşenler mecaz anlamda kullanılmaktadır ve anlamsal kapalılık sergilemektedir, bu yapılar saf deyimdir. Birliktelikleri, anlamsal olarak en açık birliktelikten en kapalı birlikteliğe doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

serbest birliktelikler → eşdizimler → saf deyimler

Bu ayrımları yaparken dikkatli olmak gerekmektedir. Bazı birliktelikler bağlama göre farklı görünümsergileyebilir (Doğan 2016b, s.160).

- (a) “Elinde defter tutan adamdan mı bahsediyorsunuz?”
- (b) “Mükellef için defter tutuyorum.”

Yukarıda (a) cümlesindeki “defter tut-” birlikteliğinde iki sözcük de gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Anlamsal açıdan açıklık sergilemektedirler. Dolayısıyla bu bir serbest birlikteliktir. (b) cümlesinde ise “defter tut-” birlikteliğinde kısıtlı bir açıklık vardır, “tut-” sözcüğü özelleşmiş bir anlamdadır. Dolayısı ile bu bir eşdizimli birlikteliktir.

Bu ölçüt runik harfli metinlerde eşdizimleri belirlerken kullanılmaya uygun bir ölçüttür.

2.2.4. Değiştirilebilirlik/ Yerine Konabilirlik

Değiştirilebilirlik/ yerine konabilirlik ölçütüyle sözcük birlikteliğinde bileşenlerin başka bileşenlerle değiştirilip değiştirilemeyeceği incelenir. Serbest birlikteliklerin bileşenleri kolaylıkla değiştirilebilirken, eşdizimli birlikteliklerin bileşenleri daha zor değiştirilir, deyimlerdeki bileşenler ise neredeyse hiç değişikliğe uğrayamazlar (Men, 2015, 22). Bu ölçüt, daha çok serbest birlikteliklerle eşdizimli birliktelikleri birbirinden ayırabilmek için kullanılır (Doğan, 2016b, s. 121).

(a) “*Şu bebeğe bak, ne tatlı!*”

(b) “*Bebeğe bakmak için işini bıraktı.*”

(a) cümlesindeki “*bebeğe bak-*” serbest birlikteliğinde “*bebek*” sözcüğü kolayca “*ağaç, gökyüzü, adam, masa vb.*” gibi sözcüklerle değiştirilebilirken, (b) cümlesinde “*bebeğe bak-*” eşdizimli birlikteliği değiştirime daha kapalıdır.

“Eşdizimlerin değiştirim kısıtlılığı bileşenlerinin anlamsal özelliklerinden kaynaklanmaz; kısıtlılık uzlaşmaya dayalı ve nedensizdir” (Doğan, 2016b, s. 18).

2.2.5. Anlamsal Birlik

Anlamsal birlik daha çok eşdizimlerle deyimleri ayırmak için kullanılan bir ölçüttür. Eşdizimlerin anlamı bileşenlerinin anlamından çıkarılabilirken; deyimler anlamsal bütünlüğe sahiptirler, bileşenlerin anlamından bütüne varılamaz (Howarth, 1998, s. 168; Doğan, 2016b, s. 135). Mesela *bayrak dik-* eşdizimliliğinde birlikteliğin anlamı “bayrak”

ve “dik-” sözcüklerinden çıkarılabilirken *nalları dik-* “ölmek” deyiminde birlikteliğin anlamı “nal” ve “dik-” sözcüklerinden çıkarılamamaktadır.

Ama bu saf deyimler için geçerli bir ölçüttür. *U dönüşü yap-* gibi yarı deyimlerle eşdizimleri ayırmak için *güdüleme* ölçütünün kullanılması gerekir (Doğan, 2016b, s. 136).

Bu ölçüt de runik harfli metinler için kullanılabilir bir ölçüttür.

2.2.6. Güdüleme

Güdüleme; bir deyim kullanıcısı veya dinleyicisi tarafından yarı deyim ya da saf deyim olup olmadığının ayırımının yapılabilmesi yeteneğidir (Howarth, 1996, s. 24; Doğan, 2016b, s.136).

(a) “İleriden *U dönüşü yapabilirsiniz.*”

(b) “*Biz onun düşüncelerini kabul etmeyince hemen U dönüşü yaptı.*”

(a) cümlesindeki *U dönüşü yap-* birlikteliği *yarı deyim* oluştururken, (b) cümlesindeki *U dönüşü yap-* birlikteliği bir deyimdir. Dil kullanıcıları bu cümleleri duyduklarında iki birlikteliğin arasındaki farkı kolayca anlayacaklardır.

Bu ölçüt sadece deyim ve yarı deyim ayırımı için kullanıldığından bu çalışmada sadece sözcük birlikteliklerini belirlerken kullanılmıştır.

2.2.7. Özelleşmiş Parça Anlamları

Howarth, eşdizimliliği bileşenlerden birinin gerçek anlamda, diğerinin de özelleşmiş anlamda kullanıldığı birliktelikler olarak tanımlar. Bu özelleşmiş anlamlardan kasıt, bileşenin *mecaz* (figurative) anlamda kullanılması, *katkısız eylem* (delexical verb) olması veya teknik dilde bir anlamda kullanılıyor olmasıdır (1996, s. 47). Howarth özelleşmiş anlamları şu şekilde örneklemiştir (Howarth, 1998, s. 170):

mecazlı birliktelikler	katkısız eylemli birliktelikler	teknik dildeki birliktelikler
<i>follow a procedure</i> “prosedür izle-”	<i>make an application</i> “başvuru yap-”	<i>bring an action</i> “dava aç-”
<i>reach a conclusion</i> “sonuca var-”	<i>take precautions</i> “tedbir al-”	<i>obtain a warrant</i> “arama emri çıkart-”
<i>pay attention</i> “dikkat et-”	<i>get satisfaction</i> “tatmin ol-”	<i>carry a motion</i> “bir teklifi onaylat-”

Tablo (3) Howarth’ın özelleşmiş parça anlamları ölçütü tablosu

Eşdizimliliklerin her dilde farklılaştığını söylemiştik. Yukarıdaki sınıflandırma Türkiye Türkçesi için tam olarak aynı şekilde işlemez. Örneğin *dikkat et-* birlikteliği Türkçe için katkısız eylem birlikteliğidir, *tedbir al-* birlikteliği de mecazlı bir birlikteliktir.

Özelleşmiş parça anlamları ölçütü de runik harfli metinlerde kullanılabilecek bir ölçüttür.

2.3. DİĞER SÖZCÜK BİRLİKTELİKLERİ VE EŞDİZİM

Eşdizimliliğin herkesçe kabul edilmiş, genel geçer bir tanımının ve belirleme yönteminin olmamasının nedeni farklı araştırmacılar tarafından farklı yöntemlerle incelenmiş olmasıdır. Eşdizimliliğin bu kadar bulanık bir alanda bulunması, eşdizimliliğin ne

olduğunu belirlemek için öncelikle eşdizimliliğin ne olmadığını belirlenmesi gerektiği sonucuna ulaştırmaktadır.

Eken, eşdizimlerin belli derecede kalıplaşmış yapılar olmalarından dolayı aynı özellikteki birleşik sözcüklerden, kalıplaşmış ifadelerden ve deyimlerden ayrılmasında zorluklar yaşandığını belirtmektedir (Eken, 2015, s. 37). Aynı şekilde Doğan da eşdizimli yapıların deyimlerle, ikilemelerle, birleşik sözcüklerle karıştırıldığını söylemektedir (Doğan, 2016b, s. 50).

Eşdizim sıklıkla serbest birliktelikler, deyimler, ikilemeler ve birleşik sözcüklerle karıştırılmaktadır. Aslında aralarındaki sınırları çizebilmek, zor tanımlanan eşdizim kavramını, ne olmadığı üzerinden değerlendirmemizi sağlayacaktır. Eşdizimlilik serbest birliktelik, deyim, ikileme ya da birleşik sözcük değildir. Aşağıdaki alt bölümlerde bu ayrımlar nedenleri ile anlatılacaktır.

2.3.1. Serbest Birliktelikler ve Eşdizim

Serbest birliktelikler; iki veya daha fazla sözcüğün her birinin anlamını koruduğu, sabit olmayan, kolayca başka sözcükler ile yer değiştirebilen birleşmelerdir. Örnek: *eve git-* sözcük birlikteliğinde her iki sözcük de kendi anlamlarında kullanılmaktadırlar. *Git-* sözcüğü *okula/ işe/ ormana* vs. sözcükleri ile de birliktelik kurabilir. *Ev* sözcüğü de *git-/ gel-/ sat-* vs. fiilleri ile birliktelik kurabilir. Aynı şekilde *kırmızı elbise* serbest birlikteliğinde her iki sözcük de birliktelik oluşturduğunda anlamını korur ve başka sözcüklerle de birliktelik kurabilir.

Serbest birliktelikleri eşdizimlerden ayıran en önemli özellikler, sözcüklerin anlamsal açıklığı ve başka sözcüklerle daha kolayca değiştirilebilir olmalarıdır. Bileşenler, özelleşmiş parça anlamlarına sahip değildir ve birliktelik anlamsal bir birlik oluşturmamaktadır.

2.3.2. Deyimler ve Eşdizim

Deyim, “belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür” (Aksan, 2007, s. 37).

“Bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleşip yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözcük birimi gibi algılanan söz öbeğine deyim denir” (Karaağaç, 2013, s. 271).

Subaşı, deyimlerin özelliklerini şöyle sıralar: bir bütün ve bütüne ait anlamın olması, birer birim biçiminde olması, güçlü kalıplaşma göstermesi, dilin etkili ve sanatlı kullanımı kaygısı (1988, 10).

Subaşı Uzun, *Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri* adlı makalesinde Türkçe deyimleri üç derecede inceler. Sonrasında *deyim olmayan yapılar* başlığı altında deyimbilimin en büyük probleminin deyim sınırının çizilmesi olduğunu söyler. Sıklıkla deyimler arasında gösterilen ama deyim olmadığını düşündüğü yapıları sıralar. Bu birlikteliklerden bazıları şunlardır: *hasret kal-*, *görüş al-*, *ant iç-*, *yemin ver-* (1991, 36). Aslında, Subaşı Uzun, bu bölümde eşdizimli yapılardan söz etmektedir fakat, henüz Türkiye’de eşdizimlilik çalışmaları başlamadığı için bu yapılara *deyim olmayan yapılar* demiştir.

Subaşı Uzun’un burada bahsettiği sorun aslında bütün sözcük birliktelikleri için geçerlidir. Sözcük birliktelikleri arasında doğru çizilemeyen sınırlar dolayısı ile bütün birliktelikler karmaşık şekilde sunulmaktadır.

Deyimleri eşdizimlerden ayıran en önemli özellikler; deyimlerin mecaz anlamda kullanılması, anlamsal açıklık taşınamaları, birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamından bütünü anlamına varılamaması, birlikteliğin unsurlarının değiştiriminin neredeyse imkânsız olması ve deyimlerin anlamsal birlik oluşturan yapılar olmasıdır.

Tekin, *Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I ve Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II* başlıklı makalelerinde deyimleri “gerçek anlamlarından az çok ayrı birer anlamı olan, söze bir anlatım gücü ve kolaylığı sağlayan kelime öbekleri” olarak tanımlamaktadır. Daha sonra da yazıtlardaki deyimleri sıralamıştır. Tekin’e göre; *adak kamşat-*, *atı küsi yok bol-*, *balıktaki tagık- tagdaki in-*, *başlıgıg yükündür- tizligig sökür-*, *içre aşsız taşra tonsuz, körür közi körmez teg bilir biligi bilmez teg bol-*, *közi kaşı yablak bol-*, *ot sub kıl-*, *ödiğe küni teg-*, *tün udımamak küntüz olurma-*, *sabın sı-*, *uç-*, *uça bar-* yapıları birer deyimdir (2013a, 2013b).

Aksan, Tekin’in deyim olarak belirttiği *adak kamşat-*, *atı küsi yok bol-*, *közi kaşı yablak bol-*, *ot sub kıl-*, *ödiğe küni teg-* gibi yapıların gerçekten deyim niteliği taşıdığını fakat *balıktaki tagıkmiş tagdaki inmiş*, *içre aşsız taşra tonsuz, körür közi körmez teg bilir biligi bilmez teg bol-*, *tün udımamak küntüz olurma-*, *uç-*, *uça bar-* gibi yapıların deyim olmadığını, anlatımı ilgi çekici kılmak için kullanılan bir anlatım yolu olduğunu söylemiştir (Aksan, 1994, s. 1).

Serkan Şen, *Eski Türkçenin Deyim Varlığı* adlı eserinde Türk runik harfli metinlerde 34 deyim tespit etmiştir (2017, s. 269): *adak kamşat-*, *atı küsi yok bol-*, *atı yok bol-*, *başlıgıg yüküntür-*, *boguzı tok*, *emgek kör-*, *él tut-*, *ida taşta kal-*, *içre sab*, *işi yorık bol-*, *işig küçüg ber-*, *kergek bol-*, *kızıl kanıng töküt- kara terin yügürt-*, *köşi kaşı yablak bol-*, *közi tongıt-*, *küni teg-*, *oplayu teg-*, *ot sub kıl-*, *sab al-*, *sab id-*, *sabın sı-*, *süçig sab*, *tang üntür-*, *tapıg bér-*, *tengri yer bulgakı*, *ter yügürt-*, *tizligig sökür-*, *tügünlüg at*, *tün udi- küntüz olur-*, *uça bar-*, *usı buntut-*, *yaşı teg-*, *yazı kıl-* ve *yok bol-*.

Çalışmamızda kullanılan ölçütlere göre, Şen’in belirlediği deyimlerden bazılarının aslında eşdizimli yapılar olduğunu belirlenmiştir: *emgek kör-* “acı, eziyet çek-”, *él tut-* “yurt tut-“, *içre sab* “gizli bilgi, haber”, *işig küçüg ber-* “hizmet et-“, *sab al-* “sözü dikkate almak”, *sab id-* “haber gönder-”, *sabın sı-* “ricasını kır-”, *süçig sab* “tatlı söz”, *tang üntür-* “tan ağar-”, *tapıg bér-* “hizmet ver-“, *yaşı teg-* “yaşı eriş-“. Çünkü bu birliktelikler deyimler gibi anlamsal birlik kurmamış yapılardır, birlikteliğin bileşenlerinden bütünü anlamına ulaşılabilir; ama belli bir anlamsal kısıtlılık da sergilerler, özelleşmiş anlam parçalarına sahiptirler. Bu birliktelikler çalışmanın sözlük kısmında da mevcuttur.

2.3.3. İkilemeler ve Eşdizim

“İkileme bir sözcüğün ya da yansımali bir birimin tamamının ya da bir kısmının yinelenmesi ya da sözcüğün anlam özellikleri açısından eşanlımlı, zıtanlımlı, anlam açısından ilişkili olabileceği başka bir sözcükle birlikte kullanılmasıyla oluşturulan bir anlatım biçimidir” (Aksan, 2001, s. 115).

Bazen ikileme öbekleri de eşdizimli yapılarla karıştırılmaktadır. Oysaki eşdizimli yapılarda eş görevli sözcükler kullanılmaz, bileşenler yinelenmez. İkilemeler anlamsal olarak birlik sağlarken, eşdizimler anlamsal birlik sağlamazlar.

Fakat ikilemeler başka bileşenlerle birliktelik kurup eşdizimli yapılar ya da deyimler oluşturabilirler. Örnek olarak, *eb bark* ikilemesi *eb bark yarat-* “ev bark inşa ettir-” eşdizimli birlikteliğini, *ot sub* ikilemesi *ot sub kıl-* “düşman et-” deyimini oluşturmaktadır.

2.3.4. Birleşik Sözcükler ve Eşdizim

Birleşik sözcük, “bir kavram ya da nesneyi karşılamak amacıyla, anlam değerlerini yitiren iki veya daha çok sözün birleştirilmesi ile oluşturulan yeni sözcüktür” (Karaağaç, 2013, s. 207).

Birleşik sözcükler, “kelime gruplarının özel bir kavramı karşılamak üzere kalıplaşmış sözcükselleşmesi ile oluşurlar.” Birleşik sözcükler, Türk dilinde yeni sözcük üretme yollarından biridir (Demir ve Yılmaz, 2014, s. 236).

Birleşik sözcükler, kurdukları birlikteliklerle bir kavrama ad olup yeni bir üretim yaparken; eşdizimli birliktelikler yeni bir kavram adı oluşturmaz, yeni bir üretim yapmaz. Örneğin, *ağır ve vasıta* sözcükleri ile kurulan *ağır vasıta* birlikteliği yeni bir kavramı ifade edip başka bir sözcük oluştururken; *ağır ve söz* sözcükleri ile kurulan *ağır söz* birlikteliği yeni bir kavrama ad olmaz, eşdizimli bir yapı oluşturur.

Doğan, isim+isim kalıbındaki eşdizimliklerin tartışmalı bir konu olduğunu, hem Türkçede hem de diğer dillerde birleşik sözcük olarak da kabul edildiğini belirtirken; bu tür yapıların sözlükselleşme derecelerine göre incelenmesi gerektiğini ve Türkçede sözlüğe girmemiş olan köy kahvaltısı, ekmek bıçağı gibi yapıların eşdizimli yapılar olarak görülebileceğini söyler (2016b, s. 29).

Sözlükselleşme, “yeni bir sözcüğün dilde belirli bir sözcüksel içerikle, belirli bir çapta yaygınlaşması, tutunması” dır. Bir yapının sözlükselleşmiş olup olmadığını tespit etmek için sözlüklere bakmak gerekmektedir (Uzun, 2006, s. 89).

Runik harfli metinlerde sözcükselleşmiş yapıların sözlüğe girip girmediğini incelemek ya da ne kadar yaygınlaşıp yaygınlaşmadığını belirlemek olası değildir. Dolayısı ile çalışmada eğer birliktelik yeni bir ad oluyorsa, o birliktelik birleşik sözcük olarak belirlenmiştir ve çalışmanın eşdizim sözlüğüne alınmamıştır. Çalışmada kullanılan derlemde belirlenen *çıntan ıgaç* “sandal ağacı” (Mo3G11), *kişi oğlı* “insanoğlu” (Mo1D1, Mo1K10, Mo3D2, Mo3D3) gibi birliktelikler birleşik sözcük örnekleridir.

3. BÖLÜM: RUNİK HARFLİ METİNLERDE EŞDİZİMLİLİK

Diğer çalışmaların ışığında, bu çalışmada eşdizimlilik “iki veya daha fazla birimden oluşan, sözdizimsel/ dilbilgisel olarak biçimlenmiş, en az bir bileşeni özelleşmiş anlamda olan, kısıtlı değiştime sahip, bileşenlerinden bütünü anlamına ulaşılabilen, serbest birlikteliklerle deyimler arasında yer alan” yapılar olarak tanımlanmıştır.

Çalışma Türkiye Türkçesi üzerinde yapılıyor olsaydı o zaman hem sıklık hem de deyimbilimsel yaklaşımın ortak olarak kullanıldığı karma yaklaşımı benimsemek daha sağlıklı sonuçlar verirdi. Fakat Eski Türkçe metinlerde hele ki runik harfli metinlerde sıklık çalışması yapmak sağlıklı sonuçlar vermeyecekti. Bu bölümde runik harfli metinlerde eşdizimliliği belirlemek için yapılan uygulama anlatılacak sonrasında da metinlerden tespit edilen eşdizimli yapılar bir sözlük şeklinde sunulacaktır.

3.1. UYGULAMA

Runik harfli metinlerde eşdizimlilik belirlemeleri için öncelikle, tarihsel derlem düz metin halinde yazılıma yüklenmiştir. Metinlerdeki sözcükbiçimler *sözcük sıklığı* sekmesinde sıralanmıştır. Bu sekmede 2440 sözcükbiçimi listelenmiştir. Daha sonra tek tek bütün sözcükbirimlerin bağlamı dizinde birlikte kullanıldığı sözcükler veya sözcüksel birimler tespit edilmiştir. Derlem, sözlükbirimleri belirleyemediği için, bu sözcükbiçimler sözlükbirimsel olarak kümelenmiştir.

Bu tespitten sonra, birliktelik kuran yapılar, Doğan’ın eşdizim kalıplarından (2016b, 28) hareketle *sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik* ölçütüne göre değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda metinlerdeki bütün biçimli birliktelikler tespit edilmiştir.

Birliktelik kuran yapılar deyimbilimsel yaklaşımda kullanılan ölçütlere göre incelenmiştir. Sözcüksel eşdizimli yapılar diğer birlikteliklerden ayrılmıştır ve çalışmanın sözlük bölümünde listelenmiştir. Karşılıklı gerektirimden dolayı da eşdizimli olan her sözcük madde başı yapılmıştır, yanına anlamı verilmiştir. Her madde başının altına da eşdizimlilik kurduğu diğer sözcükler ve sözcüksel birimler sıralanmıştır ve bu birlikteliklerin yazıtlarda tanıklandığı cümleler yerleri ile belirlenmiştir.

Kişi, yer ve unvan adları çalışmanın dışında tutulmuştur.

Runik harfli metinlerde farklı okumalar ve anlamlandırmalar olduğundan, anlamlandırma ve değerlendirme yaparken ana kaynak olarak Şirin'in (2016) ve Aydın'ın (2015a, 2015b) çalışmaları kullanılmıştır. Diğer metin okuyuşları ve anlamlandırmaları da değerlendirilmiştir. Gerekli görülen yerlerde dipnotlarla değişik görüşler de belirtilmiştir.

Şirin, kapalı e sesini barındıran sözcüklerin ünlülerinin yazılmadığı durumlarda, bu sözcükleri e harfini kullanarak göstermiştir. Açık e ünlüsünü ä harfiyle karşılamıştır. Bu çalışmada da onun metni derlem olarak kullanıldığı için gösterimler aynı şekilde yapılmıştır.

Eğer eşdizimli yapıların bir bileşeni başka bir öbek yapı barındırıyorsa bu çoklu birliktelikler ikili birlikteliklerin ardından sıralanmıştır.

Birliktelik eğer arada ek gerektiriyorsa, sözcüğün ekli olduğunu belirtmek için ~ işareti kullanılmıştır.

3. 2. SÖZLÜK

A

aç- açmak

ırk aç- fal açmak; uğur dilemek¹²

ırk açu aygıl bana (Mo19.4) “fal açarak söyle bana”

u~ aç- uyku açmak

usun sünjüğün açdımız (Mo5K28) “uykusunu süngülerle açtık”

agır ağır; değerli, önemli¹³

agır törü değerli, önemli töre

bunça ağır törüg tört bulundaki (Mo3D2) “bunca önemli, değerli yasayı dört taraftaki”

agıt- yükseltmek

sü~ agıt- orduyu püskürtmek, dağıtmak

süsin kül tigin agıtıp (Mo1K7) “ordu Kü Tigin püskürtüp”

¹² Barutçu Özönder (2006), *ırk aç-* birlikteliğinin standart Türkçedeki fal aç- birlikteliğiyle aynı anlamda olduğunu söyler. Aynı zamanda bu birlikteliğin E49 yazıtının 4. satırında da tanıklandığına işaret eder fakat Şirin (2016), bu yapıyı *arkış* olarak okumuştur. Biz çalışmamızda Şirin’in okuyuşlarını esas aldığımızdan sadece Mo19 yazıtının 4. satırındaki *ırk aç-* birlikteliğini sözlüğümüze aldık.

¹³ *agır* sözcüğü yazıtlarda iki kez tanıklanmıştır: *agır taşıg* (Mo3G15) ve *agır törüg* (Mo3D2). *agır törüg* birlikteliğinde *agır* sözcüğü mecazlaşmış bir şekilde “önemli, değerli” anlamlarını taşıdığı için eşdizimli bir yapıdır. *agır taşıg* birlikteliği tartışmalıdır, çünkü bazı çevirilerde “fiziksel olarak bir ağırlıktan” söz edilirken (Tekin, 2006, s. 68,) bazı okumalarda “değerli, önemli” anlamı verilmiştir (Berta, 2010, s. 192; Aydın, 2015a, s. 108). Eğer, “fiziksel olarak bir ağırlıktan” bahsediliyorsa bu bir serbest birlikteliktir, fakat “değerli, önemli” anlamındaysa eşdizimli bir birlikteliktir.

oza yana käligmä süsin ağıttım (Mo3D31) “kurtularak dağılıp gelen ordusunu püskürttüm”

al- almak

bodun~ al- boyları, halkları ele geçirmek; fethetmek

tört bulııdaki bodunug kop almış (Mo1D2, Mo3D3) “dört taraftaki halkları hep ele geçirmiş”

kara türgiş bodunug anta ölürmüş almış (Mo1D40) “Kara Türgiş halkını orada öldürmüş, ele geçirmiş”

az bodunug altım (Mo3D26) “Az halkını ele geçirdim”

karluk bodunug ölürtüm anta altım (Mo3D29) “Karluk halkını öldürdüm orada ele geçirdim”

tokuz oguz bodunumın tirü kubratı altım (Mo14K5) “Dokuz Oğuz halkımı derleyip toplayıp ele geçirdim”

bodunug alıp (Mo14B3) “halkı ele geçirip”

il~/ el~ al- devleti ele geçirmek, fethetmek

kırkız kaganın ölürtümüz ilin altımız (Mo1D36) “Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini ele geçirdik”

kaganın anta ölürtümüz ilin altımız (Mo1D38) “kağanını orada öldürdük ülkesini ele geçirdik”

süsin sançdımız ilin altımız (Mo1K6) “ordusunu mızrakladık, ülkesini ele geçirdik”

kaganın ölürtüm ilin anta altım (Mo3D27) “kağanını öldürdüm, ülkesini orada ele geçirdim”

kaganın yabgusun şadın anta ölürtüm ilin anta altım (Mo3D28) “kağanını, yabgusunu, şadını orada öldürdüm, ülkesini orada ele geçirdim”

süsin bozdum elin anta altım (Mo3D34) “ordusunu dağıttım, ülkesini orada ele geçirdim”

elin altı (Mo10.22) “ülkesini ele geçirdi”

kız~ al- kız almak, evlendirmek

türgiş kaganka kızım kunçuyug ärtiñü ulug törün alı birtim (Mo3K9) “Türgiş kağanına kızımı büyük bir merasimle alıverdim”

türgiş kagan kızın ärtiñü ulug törün oğluma alı birtim (Mo3K10) “Türgiş kağanının kızını büyük bir merasimle oğluma alıverdim”

sab~ al- sözü dikkate almak, önemsemek; haber almak

bilig bilmez kişi ol sabıg alıp (Mo1G7, Mo3K6) “cahil kişiler o sözü dikkate alıp”

tlıg sabıg al olur tidi (Mo5K32) “casuslardan haber alarak otur,dedi”

sab~ alma- sözü dikkate almamak, önemsememek

kaganıñın sabın almatın (Mo1G9, Mo3K7) “kağanının sözünü dikkate almadın”

tabar~ al- malını mülkünü ele geçirmek

anta ötrü türgiş karlukug tabarın alıp äbin yulıp barmış (Mo14G5) “bu sebeple Türgişler, Karlukların mallarını mülklerini ele geçirip çadırlarını yağmalayıp gitmişler”

yer~ al- ülkeyi ele geçirmek

uygur kan yerin aldukda (E98.3) “uygur kağanının ülkesini ele geçirdiğinizde”

il~ törü~ al- ülkeyi, yasaları ele geçirmek

tabgaç kaganka ilin törüsin alı birmiş (Mo1D8, Mo3D8) “Çin kağanına ülkesini, yasalarını alıvermişler”

ańıg kötü

ańıg bilig kötü niyet; kötülük, fesatlık.

yagru kontukda kisträ ańıg bilig anta öyür ärmış (Mo1G5) “yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş”

yagru kontukda kisträ ańıg biligin anta öyür ärmış (Mo3K4) “yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş”

ańıg bilig ö- kötü niyet, kötülük düşünmek

ańıg bilig anta öyür ärmış (Mo1G5) “kötülükleri orada düşünürlermiş”

ańıg biligin anta öyür ärmış (Mo3K4) “kötülükleri orada düşünürlermiş”

at ad, unvan; ulusal kimlik¹⁴

at~ atan- ad, unvan verilmek

täñridä bolmuş el etmiş bilgä kagan el bilgä katun kagan atıg katun atıg atanıp (Mo12B1) “Tengride Bolmuş El Etmiş Bilge Kağan (ve eşim) El Bilge Katun kağan adını hatun adını alıp”

at~ bir-/ ber- ad, unvan vermek

at birtim (Mo3K13) “unvan verdim”

kagan at bunta biz birtimiz (Mo1D20) “kağan unvanını burada biz verdik”

inänçu apa yargan tarkan atıg birtim (Mo1B) “Inançu Alp Yargan adını verdim”

¹⁴ Şirin’e göre (2016, s. 59) at “ad” sözcüğü, eski Türk kültüründe “ulusal kimlik” anlamını da taşımaktadır.

kagan atıg bunta biz birtimiz (Mo3D17) “kağan unvanını burada biz verdik”

at birtim (Mo3D41) “unvan verdim”

şad atıg anta bermiş (Mo8.6) “şad unvanını orada vermiş”

çıkan tonyukuk atıg bermiş (Mo10B1) “Çıkan Tonyukuk adını vermiş”

eki oğluma yabgu şad at birtim (Mo14D7) “iki oğluma yabgu, şad unvanlarını verdim”

at~ it- unvan bırakmak; ulusal kimliği bırakmak

türk bāglār türk atın itti (Mo1D7, Mo3D7) “Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı”

at~ tut- unvan almak; başka ulusal kimliğe geçmek

tabgaçgı bāglār tabgaç atın tutupan (Mo1D7, Mo3D7) “Çinlileri benimsemiş beyler Çin unvanlarını alarak”

er at bul- erkeklik adını elde etmek

inim kül tigin är at bultı (Mo1D31) “Kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti”

atan- göreve getirilmek, unvan verilmek

at~ atan- ad, unvan verilmek

tānridä bolmuş el etmiş bilgä kagan el bilgä katun kagan atıg katun atıg atanıp (Mo12B1) “Tengride Bolmuş El Etmiş Bilge Kağan (ve eşim) El Bilge Katun kağan adını hatun adını alıp”

atlıg adlı, unvanlı

kiçig atlıg düşük unvanlı

kiçig atlıgı ulgardım (Mo3D41) “düşük unvanlıları yükselttim”

ay- söylemek, buyurmak

bodun~ ay- egemenlik altına almak

tarduş bodunug iti ayu olurtı (Mo10D14) “Tarduş halkını düzene sokup egemenlik altına alıp, hükmetti”

kıyın~ ay- ceza vermek

kıyınıg könlünçä ay (Mo5K32) “cezayı gönlünce ver”

kıyın aydım (Mo14D2) “ceza verdim”

B**balbal** balbal**balbal kıl-** balbal dikmek

alp ärin ölürip balbal kılı bertim (Mo3G7) “kahraman askerini öldürüp balbal dikiverdim”

balbal kış- balbal dikmek

alp ärin balbal kışdı (Mo8.3) “kahraman askerini balbal diktiler”

balbal tik- balbal dikmek

baz kaganıg balbal tikmiş (Mo1D16, Mo3D13) “Baz Kağan’ı balbal dikmişler”

kırkız kaganıg balbal tikdim (Mo1D25, Mo3D20) “Kırgız kağanını balbal diktim”

kug säjünüg balbal tikä birtim (Mo3G9) “General Ku’yu balbal dikiverdim”

bark anıt, türbe**bark yaratıt-** anıt, türbe inşa ettirmek

añar adınçığ bark yaratıtdım (Mo3K14) “ona muhteşem anıt mezar yaptırdım”

bark yaratur- anıt, türbe inşa ettirmek

añar adınçığ bark yaraturtum (Mo1G12) “ona muhteşem bir anıt mezar yaptırıttım”

eb~ bark~ boz- evi barkı tahrip etmek, yıkmak

äbin barkın bozdum (Mo3D34) “evini barkını tahrip ettim”

äbin barkın anta bozdum (Mo3D37) “evini barkını orada tahrip ettim”

eb~ bark~ yarat- ev bark inşa etmek

äbig barkıg yarattımız (Mo72.2) “evi barkı inşa ettik”

barmak varmak; gitmek

sü~ bar- ordu sevk etmek

sü barıj tedi (Mo5K31) “ordu sevk edin, dedi”

bas- basmak

sıgıt~ bas- feryat etmek¹⁵

sıgıtımın basdım (Mo2) “feryat ettim”

başla- liderlik etmek

bodun başla- halka liderlik etmek

el tuttum bodun başladım (E45.4) “yurt olarak benimsedim, halka liderlik ettim”

bat- batmak

yaruk bat- güneş batmak

¹⁵ Şirin (2016, s. 473) bas- fiilini sıgıt sözcüğüyle birlikte kullanıldığında “feryat figan etmek” olarak anlamlandırmıştır. Aydın, (2015, s. 76) ve Tekin (2006, s. 42) bu birlikteliği “ağıtımı, feryadımı basturdım” olarak anlamlandırmışlardır. Her ikisi de eşdizimli birlikteliklerdir. Biz, çalışmamızda Şirin’in anlamlandırmasını kullandık.

kiçä yaruk batar ärkli süñüşdüm (Mo14D1) “gece güneş batana kadar savaştım”

bediz süs, bezeme; heykel

bediz~ olurt- heykeli oturtmak, dikmek

bädizin bädizätti olurttı (Mo10D24) “yazıtını süsletti, dikti”

bediz urtur- süsletmek, bezetmek

için taşın adınçığ bädiz urturtum (Mo1G12, Mo3K14) “içini dışını muhteşem şekilde süslettim”

belgü işaret, nişan, damga

belgü~ ur- damga, işaret hakketmek

bälgüsin bitigin bu urdı bu yaratdı (Mo11G3) “damgasını bu (kişi) haketti, yazıtını bu (kişi) meydana getirdi”

belgü~ yaratıt- damga, işaret yaptırmak

bälgümin bitigimin anta yaratıtdım (Mo14D8) “damgamı ve yazıtımı orada meydana getirdim”

bitigimin bälgümin anta yası taşka yaratıtdım (Mo14D9-D10) “yazıtımı ve damgamı orada yassı taşta yazdırtım”

bälgümin bunta yası taşka yaratıtdım (Mo12B2-B3) “yazıtımı ve damgamı burada yassı taşta yazdırtım”

beñgü/ beñkü/ beñü ebedî taş

beñgü~/ beñkü~/ beñü~ tik- ebedî taş dikmek

tört oğlanım bar üçün bāñkümin tikä berti (E20.2) “dört oğlanım olduğu için ebedî taşımı dikiverdiler”

inim äçim uyurın üçün bāñgümin tikä berti (E28.9) “kardeşim ve ağabeyim muktedir oldukları için ebedî taşımı dikiverdiler”

çabış tun tarkan bāñüsü tikä bertim (E30.2) “Çavış Tun Tarkan’ın ebedî taşımı dikiverdim”

bāñkü tikä bertim (E48.9) “ebedî taş dikiverdim”

yerdä artuk ärdämi bar üçün bāñkü tikä bertim (E48.9) “yeryüzünde kahramanlığı çok olduğu için ebedî taş dikiverdim”

bän uyur üçün bāñküsin tikä bārdim (E92.2) “ben muktedir olduğum için ebedî taşımı dikiverdim”

beñi mutluluk, huzur

beñi kör- mutluluk, huzur görmek

ädgü bāñi körti (Mo10B3) “iyilik, mutluluk gördü”

bilig bilgi

añıg bilig kötü niyet; kötülük, fesatlık.

yagru kontukda kisrä añıg bilig anta öyür ärmış (Mo1G5) “yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş”

yagru kontukda kisrä añıg biligin anta öyür ärmış (Mo3K4) “yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş”

añıg bilig ö- kötü niyet, kötülük düşünmek

añıg bilig anta öyür ärmış (Mo1G5) “kötülükleri orada düşünürlermiş”

añıg biligin anta öyür ärmış (Mo3K4) “kötülükleri orada düşünürlermiş”

bir- /ber-

at~ bir-/ ber- ad, unvan vermek

at birtim (Mo3K13) “unvan verdim”

kagan at bunta biz birtimiz (Mo1D20) “kağan unvanını burada biz verdik”

inänçu apa yargan tarkan atıg birtim (Mo1B) “Inançu Alp Yargan adını verdim”

kagan atıg bunta biz birtimiz (Mo3D17) “kağan unvanını burada biz verdik”

at birtim (Mo3D41) “unvan verdim”

şad atıg anta bermiş (Mo8.6) “şad unvanını orada vermiş”

çıkan tonyukuk atıg bermiş (Mo10B1) “Çıkan Tonyukuk adını vermiş”

eki oğluma yabgu şad at birtim (Mo14D7) “iki oğluma yabgu, şad unvanlarını verdim”

iş~/ eş~ bir-/ ber- hizmet vermek

täñrikänkä işig bertij teyin yarlıkamış (Mo8.6) “efendimize hizmet verdin, diye buyurmuş”

kız~ bir- kız vermek, evlendirmek

kızımın kalınsız birtim (Mo15.7) “kızımı çeyizsiz verdim”

kut ber- (Tanrı tarafından) kutlu hale getirilmek, kut vermek

kut bermiş (Mo101) “kut vermiş”

küç bir-/ber- (Tanrı tarafından) güçlü hale getirilmek, güç vermek

täñri küç birtük üçün (Mo1D12, Mo3D11) “tanrı güç verdiği için

täñri küç birtük üçün anta sançdım (Mo3D32) “tanrı güç verdiği için orada mızrakladım”

täñrim küç berij (Mo51.6) “tanrım güç ver”

tapıg bir- iş, hizmet vermek

eki kızın tapıg birti (Mo14B4-5) “iki kızıyla hizmet verdi”

iş~ küç~ bir-/ ber- hizmet etmek

älig yıl işig küçüg birmiş (Mo1D8, Mo3D7-8) “elli yıl hizmet etmiş”

nä kaganka işig küçüg birür män tir ärmüş (Mo1D9, Mo3D9) “hangi kağana hizmet ediyorum, dermiş”

bunça işig küçüg birtükgärü sakınmatı (Mo1D10, Mo3D9) “bunca hizmet ettiğini düşünmeden”

işig küçüg birür (Mo1D30) “hizmet eder”

işig küçüg birtük üçün (Mo1B) “hizmet ettiği için”

işig küçüg bertim (Mo6D52) “hizmet ettim”

işig küçüg bermiş ärti (Mo8.5) “hizmet etmiş idi”

işig küçüg bersigim bar ärmüş ärinç (Mo8.10) “hizmet edeceğim var imiş elbette”

ülgän ataka işig küçüg berti (Mo8.11) “büyük ataya hizmet etti”

işig küçüg birgil tidim (Mo14D5) “hizmet et, dedim”

tört bulundakı bodun iş küç berür (Mo12B4) “dört taraftaki halk hizmet eder”

bitig yazı; yazıt

bitig~ ur- vurarak, kazıyarak yazı yazmak

bāḡgü yalım kaya bitig urayın (A88) “ebedî çıplak kaya, yazıt kazıyayım”

bitig~ yarat- yazıt meydana getirmek

bālgüsin bitigin bu urdı bu yaradı (Mo11G3) “damgasını bu (kişi) hakketti, yazıtını bu (kişi) meydana getirdi”

bitig~ yaratıt- yazıt meydana getirtmek

bālgümin bitigimin anta yaratıtdım (Mo14D8) “damgamı ve yazıtımı orada meydana getirdim”

bitigimin bālgümin anta yası taşka yaratıtdım (Mo14D9-D10) “yazıtımı ve damgamı orada yassı taşa yazdırttım”

bitiğimin bālgümin bunta yası taşka yaratıtdım (Mo12B2-B3) “yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırttım”

bodun boylar, halk

bodun~ al- boyları, halkı ele geçirmek; fethetmek

tört bulırdaki bodunug kop almış (Mo1D2, Mo3D3) “dört taraftaki halkları hep ele geçirmiş”

kara türgiş bodunug anta ölürmüş almış (Mo1D40) “Kara Türgiş halkını orada öldürmüş, ele geçirmiş”

az bodunug altım (Mo3D26) “Az halkını ele geçirdim”

karluk bodunug ölürtüm anta altım (Mo3D29) “Karluk halkını öldürdüm orada ele geçirdim”

tokuz oguz bodunumın tirü kubratı altım (Mo14K5) “Dokuz Oğuz halkımı derleyip toplayıp ele geçirdim”

bodunug alıp (Mo14B3) “halkı ele geçirip”

bodun~ ay- egemenlik altına almak

tarduş bodunug iti ayu olurtı (Mo10D14) “Tarduş halkını düzene sokup egemenlik altına alıp, hükmetti”

bodun başla- halka liderlik etmek

el tuttum bodun başladım (E45.4) “yurt olarak benimsedim, halka liderlik ettim”

bodun~ boz- (düşman) halkı bozguna uğratmak

tañut bodunug bozdum (MoD24) “Tangut halkını bozguna uğrattım”

bodunug anta bozdum (Mo3D25, Mo3D39) “halkı orada bozguna uğrattım”

bodun~ içger- halkı itaat altına almak, bağımlı kılmak

türk bodunug anta içgertim (Mo12D8) “Türk halkını orada itaat altına aldım”

bodun~ it- halkı düzene sokmak

bunça bodun kop itdim (Mo1G2-3, Mo3K2) “bunca halkı düzene soktum”

tölis tarduş bodunug anta itmiş (Mo1D13, Mo3D12) “Tölis ve Tarduş halklarını orada düzene sokmuş”

türk bodunug yiçä itdi (Mo1D16, Mo3D14) “Türk halkını yeniden düzenledi”

az bodunug itip yaratıp (Mo1D19, Mo3D16) “Az halkını düzene sokup örgütleyerek”

az kırkız bodunug itip yaratıp (Mo1D20, Mo3D17) “Az ve Kırgız halklarını düzene sokup örgütleyerek”

bodunug ança konturtumuz ança itdimiz (Mo1D21, Mo3D17, Mo3D18) “halkı öylece yerleştirdik, öylece düzenledik”

sogdak bodun itäyin tiyin (Mo1D39) “Soğd halkını düzene sokayım diye”

tört bulırdaki bodunug nänçä itmiş nänçä yaratmış (Mo3K9) “dört taraftaki halkı nasıl düzenlemiş nasıl örgütlemişse”

tört bulırdaki bodunug itdim yaratdım (Mo3K9) “dört taraftaki halkı düzenledim örgütledim”

türk bāglār bodun itip yaratıp kälürti (Mo3G15) “Türk beyleri, halkı hazırlayıp, düzenleyip getirdiler”

tarduş bodunug iti ayu olurtı (Mo10D14) “Tarduş halkını düzene sokup emrederek hüküm sürdü”

bodun~ kubrat- boyları derleyip toparlamak

çıgañ bodunug kop kubratdım (Mo1G10, Mo3K7) “yoksul halkı tamamen derleyip toparladım”

tokuz oguz bodunumın tirü kubratı altım (Mo14K5) “Dokuz Oğuz halkımı derleyip topladım”

bodun~ tir- /ter- boyları derleyip toparlayıp bir araya getirmek

türk bodun tirip il tutsıkıñın bunta urtum (Mo1G10, Mo3K8) “Türk halkını bir araya getirip ülke kuracağınızı buraya kazıdım”

tokuz oguz bodunumın tirü kubratı altım (Mo14K5) “Dokuz Oğuz halkımı derleyip topladım”

bodun~ yarat- ulus yaratmak, ulus haline getirmek

bodunug açüm apam törüsinçä yaratmış boşgurmış (Mo1D13, Mo3D12) “ulusu atalarım dedelerim yasalarına göre yaratmış, eğitmiş”

tört bulırdaki bodunug nänçä itmiş nänçä yaratmış (Mo3K9) “dört taraftaki halkı nasıl düzenlemiş nasıl ulus haline getirmişse”

tört bulırdaki bodunug itdim yaratdım (Mo3K9) “dört taraftaki halkı düzenledim örgütledim”

türk bäglär bodun itip yaratıp kälürti (Mo3G15) “Türk beyleri, halkı hazırlayıp, düzenleyip getirdiler”

boz- bozmak

bodun~ boz- (düşman) halkı bozguna uğratmak

tañut bodunug bozdum (MoD24) “Tangut halkını bozguna uğrattım”

bodunug anta bozdum (Mo3D25, Mo3D39) “halkı orada bozguna uğrattım”

sü~ boz- orduyu bozguna uğratmak

süsin bozdum (Mo3D34) “ordusunu bozguna uğrattım”

eb~ bark~ boz evi barkı tahrip etmek, yıkmak

äbin barkın bozdum (Mo3D34) “evini barkını tahrip ettim”

äbin barkın anta bozdum (Mo3D37) “evini barkını orada tahrip ettim”

bul- bulmak

kan~ bulma- yönetecek lider bulamamak, lidere sahip olmamak

türk bodun kanın bulmayın tabğaçda adrıltı kanlantı (Mo5B2) “Türk halkı liderini bulamadığı için Çin’den ayrıldı, lider sahibi oldu”

er at bul- erkeklik adını elde etmek

inim kül tigin är at bultı (Mo1D31) “Kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti”

Ç

çerig asker

çerig it- asker konuşlandırmak

sünüş bolsar çäriḡ itär ärti (Mo10B9) “savaş olduğunda asker konuşlandırır”

şıp başıña tägi çäriḡ itdim (Mo14D3) “Şıp ırmağının kaynağına kadar asker konuşlandırdım”

sälänäkä tägi çäriḡ itdi (Mo14D4) “Selenge’ye kadar asker konuşlandırdı”

çit çit

çit tik- çit dikmek

çit tikdi örgin yaratdı (Mo11G2) “çit dikti, kağan otağı kurdurdu”

çit tokıt- çit çaktırmak

çit anta tokıtdım (Mo14D8, Mo14D9) “çiti orada çaktırdım”

çit bunta tokıtdım (Mo12B2) “çiti burada çaktırdım”

çit yaratıt- çit yaptırmak, kurdurmak

çit anta yaratıtdım (Mo12B1) “çiti orada kurdurdum”

E**eb** ev

eb~ bark~ boz- evi barkı tahrip etmek, yıkmak

äbin barkın bozdum (Mo3D34) “evini barkını tahrip ettim”

äbin barkın anta bozdum (Mo3D37) “evini barkını orada tahrip ettim”

eb~ bark~ yarat- ev bark inşa etmek

äbig barkıg yarattımız (Mo72.2) “evi barkı inşa ettik”

edgü iyi, iyilik

edgü kör- iyilik görmek

ädgü körteçi sän (Mo3K14) “iyilik göreceksin”

ädgü bänji körti (Mo10B3) “iyilik, mutluluk gördü”

edgüti iyice, adamakıllı

edgüti eşid- iyice, adamakıllı dinlemek

tokuz oguz bägläri bodunı bu sabımın ädgüti eşid katıgdı tıñla (Mo1G2)

“Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözümü iyice işit, sıkıca dinle”

edgüti ur- iyice, adamakıllı kurmak, yerleştirmek

yälmä kargu ädgüti urgıl (Mo5K34) “devriyeleri, karakolları iyice yerleştir”

elt-/ ilt- iletmek

sü~ elt- ordu iletmek, sevk etmek

kaganıma ötünip sü eldim (Mo5D18) “kağanıma arz edip ordu sevk ettim”

sü eldimiz (Mo6D53) “ordu sevk ettik”

emgek eziyet, zahmet

emgek kör- eziyet çekmek

on ok bodun ämgäk körti (Mo1D19, Mo3D16) “On Ok halkı eziyet çekti”

er erkek; asker

er it-/ id- asker sevk etmek, adam göndermek

kırkız tapa är idmiş (Mo14D10) “Kırgızlara doğru adam göndermiş”

sünüşdä tutup on är ittım (Mo14D4) “savaşta ele geçirip on adamı gönderdim”

az är ittım (Mo14D11) “az adam gönderdim”

karluk tapa är idmiş (Mo14G3-4) “Karluklara doğru adam göndermiş”

er at bul- erkeklik adını elde etmek

inim kül tigin är at bultı (Mo1D31) “Kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti”

ertür- yaptırmak

yog ertür- cenaze töreni düzenlemek

tokuzunç ay yeti otuzka yog ärtürtümüz (Mo1KD) “dokuzuncu ayın yirmi yedisinde cenaze töreni düzenlettik”

lagzın yıl bişinç ay yiti otuzka yog ärtürtüm (Mo3G10) “Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze töreni düzenlettim”

eşid- işitmek

edgüti eşid- iyice, adamakıllı dinlemek

tokuz oguz bägläri bodunı bu sabımın ädğüti eşid katıgdı tıñla (Mo1G2)
“Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözümü iyice işit, sıkıca dinle”

kü eşid- haber almak

taşra yoriyur tiyin kü eşidip balıkdakı taşıkmuş (Mo1D12, Mo3D10) “isyan başlıyor, diye haber alınca kenttekiler dağa çıkmış”

sab~ eşid- haber, bilgi almak

ol sabıg eşidip tün udısıkım kälmedi (Mo5G12) “o haberi alınca gece uyuyasım gelmedi”

ol sabın eşidip tün yämä udısıkım kälmez ärti (Mo5D22) “o haberi alıp gece bile uyuyasım gelmedi”

ol sabıg eşidip kaganım bän äbgärü tüşäyin tidi (Mo5K30) “O haberi alıp kağanım, ben karargâha gideyim, dedi.

ol sabıg eşidip kagangaru ol sabıg ıdtım (Mo5K33) “o haberi alıp kağana o haberi ilettim”

ol sabıg eşidip sü yoritdım (Mo5K35) “o haberi alıp ordu sevk ettim”

ol sabıg eşidip bäglär kopın yanalım arıg ubıtı yeg tedi (Mo6B36) “o haberi alınca beylerin tamamı ‘dönelim (hiçbir şey yapmamış olmak), (yenilmişin) utancından daha iyidir’ dediler”

ol sabıg eşidip on ok bāglāri bodunı kop kälti yükünti (Mo6B42) “o haberi alıp On Ok beyleri halkı tamamen gelip tâbi oldu”

tüketi eşid- tamamıyla işitmek

sabımın tükāti eşidgil (Mo1G1) “sözlerimi tamamıyla işit”

sabımın tükāti eşid (Mo3K1) “sözlerimi tamamıyla işit”

I

ıçgın- kaybetmek, bırakmak, elden çıkarmak

il~ ıçgın- vatanını kaybetmek, vatansız kalmak

türk bodun illädük ilin ıçgınıu idmiş (Mo1D6, Mo3D7) “Türk halkı ülke yaptığı toprakları elinden çıkarmış”

kagan~ ıçgın- kağanını kaybetmek, kağansız kalmak

kaganladuk kaganıg ıçgınıu idmiş (Mo8.1-2) “kağan yaptığı kağanı elden çıkarmış”

törü~ ıçgın- töresini kaybetmek, töresiz kalmak

türk törüsün ıçgınmış bodunug (Mo1D13, Mo3D11) “Türk törelerini kaybetmiş halkı”

ıd-/ yıd-/ ıt- göndermek

at~ ıt- unvan bırakmak; ulusal kimliği bırakmak

türk bağlär türk atın ıttı (Mo1D7, Mo3D7) “Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı”

er ıt-/ ıd- asker sevk etmek, adam yollamak

kırkız tapa är idmiş (Mo14D10) “Kırgızlara doğru adam göndermiş”

sünüşdä tutup on är ıttım (Mo14D4) “savaşta ele geçirip on adamı gönderdim”

az är ıttım (Mo14D11) “az adam gönderdim”

karluk tapa är idmiş (Mo14G3-4) “Karluklara doğru adam göndermiş”

il~ ıd- vatanını bırakmak

türk bodun illädük ilin içgını ıdmış (Mo1D6, Mo3D7) “Türk halkı ülke yaptığı toprakları elinden çıkarmış”

sab~ id- haber göndermek

sab ança ıdmış (Mo5G9) “haberi öylece göndermiş”

ol sabıg ıdtım (Mo5K33) “o haberi gönderdim”

içrä sab ıdmış (Mo5K34) “gizli haber göndermiş”

ırk fal

ırk aç- fal açmak; uğur dilemek

ırk açu aygıl bana (Mo19.4) “fal açarak söyle bana”

İ

içger- içeri sokmak, içine almak

bodun~ içger- halkı itaat altına almak, bağımlı kılmak

türk bodunug anta içgertim (Mo12D8) “Türk halkını orada itaat altına aldım”

içre içeride olan, gizli.

içre sab gizli söz, gizli haber

apa tarkangaru içrâ sab ıdmış (Mo5K34) “Apa Tarkan’a gizli haber göndermiş”

il/ el devlet, ülke, yurt

il~/el~ al- devleti ele geçirmek, fethetmek

kırkız kaganın ölürtümüz ilin altımız (Mo1D36) “Kırgız kağanını öldürdük, ülkesini ele geçirdik”

kaganın anta ölürtümüz ilin altımız (Mo1D38) “kağanını orada öldürdük ülkesini ele geçirdik”

süsin sançdımız ilin altımız (Mo1K6) “ordusunu mızrakladık, ülkesini ele geçirdik”

kaganın ölürtüm ilin anta altım (Mo3D27) “kağanını öldürdüm, ülkesini orada ele geçirdim”

kaganın yabgusun şadın anta ölürtüm ilin anta altım (Mo3D28) “kağanını, yabgusunu, şadını orada öldürdüm, ülkesini orada ele geçirdim”

süsin bozdum elin anta altım (Mo3D34) “ordusunu dağıttım, ülkesini orada ele geçirdim”

elin altı (Mo10.22) “ülkesini ele geçirdi”

il~ ıçgın- vatanını kaybetmek, vatansız kalmak

türk bodun illädük ilin ıçgını ıdmış (Mo1D6, Mo3D7) “Türk halkı ülke yaptığı toprakları elinden çıkarmış”

il~ ıd- vatanını bırakmak

türk bodun illädük ilin ıçgını ıdmış (Mo1D6, Mo3D7) “Türk halkı ülke yaptığı toprakları elinden çıkarmış”

il~ kazgan- ülke, yurt fethetmek

kimkä ilig kazganur män tir ärmiş (Mo1D9, Mo3D8) “kime ülke kazanıyorum, dermiş”

il~/ el~ tut- yurt tutmak, yurt olarak benimsemek

il tutsık yir ötükän yış ärmiş (Mo1G4, Mo3K3) “yurt tutacak yer Ötüken Dağları imiş”

ötükän yış olursar bängü il tuta olurtaçı sän (Mo1G8, Mo3K6) “Ötüken Dağları’nda oturursan ebedî yurt tutup oturacaksın”

türk bodun tirip il tutsıkıñın bunta urtum (Mo1G10, Mo3K8) “Türk halkını bir araya getirip ülke kuracağımızı buraya kazıdım”

anı üçün ilig ança tutmuş erinç (Mo1D3, Mo3D4) “onun için ülkeyi böylece sahiplenmişler”

ilig tutup törüg itmiş (Mo1D3, Mo3D4) “ülkeyi sahiplenip töreleri düzenlemişler”

il tutdum (Mo3G8) “yurt tuttum”

üç yüz yıl el tutmuş (Mo11K2) “üç yüzyıl yurt tutmuş”

el tutdı (Mo11D3) “yurt tuttu”

kırk yıl el tuttum (E45.3-4) “kırk yıl yurt tuttum”

il~ törü~ al- ülkeyi, yasaları ele geçirmek

tabgaç kaganka ilin törüsin alı birmiş (Mo1D8, Mo3D8) “Çin kağanına ülkesini, yasalarını alıvermişler”

el~ törü~ etin- yurdu, töresi düzenlenmek

elimin törümin etintim (Mo12B3, Mo31.3) “yurdumu töremi düzenledim”

il~ törü~ it- yurdunu, töresini düzenlemek

ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş (Mo1D1, Mo3D) “yurdunu töresini denetim altına almış, düzenlemiş”

il~ törü~ kazgan- devletini, töresini kazanmak; edinmek

ança ilig törüg kazganıp uça barmış (Mo1D15-16, Mo3D13) “devletini töresini kazanıp uçup gitmiş”

eçim kagan ilin törüsin ança kazgantı (Mo1D31) “amcam kağan devletini, töresini öylece elde etti”

ilig törüg yegdi kazgantım (Mo3D36) “devleti, töreyi en iyi şekilde düzenledim”

il~ törü~ tut- devletini, töresini denetim altına almak

ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş (Mo1D1, Mo3D) “yurdunu töresini denetim altına almış, düzenlemiş”

ilez acı, keder

ilez tüşür-¹⁶ acı vermek, kederlendirmek

ingän yüki ilöz tüşürtünüz (E28.3) “deve yükü (çok miktarda) acı verdiniz”

¹⁶ Aydın (2015, s. 81), bu birlikteliği, *élde tüşürmek* “yurda getirmek” olarak okumaktadır. Tekin (2013, s. 520), “ilez tüşürmek” olarak okumuştur. Şirin (2016, s. 744) de Tekin ile aynı şekilde okumuş ve yukarıda verdiğimiz şekilde anlamlandırmıştır.

iş/eş iş, hizmet

iş~/ eş~ bir-/ ber- hizmet etmek

täñrikänkä işig bertin teyin yarlıkamış (Mo8.6) “efendimize hizmet verdin, diye buyurmuş”

iş~ küç~ bir-/ ber- hizmet etmek

älig yıl işig küçüg birmiş (Mo1D8, Mo3D7-8) “elli yıl hizmet etmiş”

nä kaganka işig küçüg birür män tir ärmış (Mo1D9, Mo3D9) “hangi kağana hizmet ediyorum, dermiş”

bunça işig küçüg birtükgärü sakınmatı (Mo1D10, Mo3D9) “bunca hizmet ettiğini düşünmeden”

işig küçüg birür (Mo1D30) “hizmet eder”

işig küçüg birtük üçün (Mo1B) “hizmet ettiği için”

işig küçüg bertim (Mo6D52) “hizmet ettim”

işig küçüg bermiş ärti (Mo8.5) “hizmet etmiş idi”

işig küçüg bersigim bar ärmış ärinç (Mo8.10) “hizmet edeceğim var imiş elbette”

ülgän ataka işig küçüg berti (Mo8.11) “büyük ataya hizmet etti”

işig küçüg birgil tidim (Mo14D5) “hizmet et, dedim”

tört bulundakı bodun iş küç berür (Mo12B4) “dört taraftaki halk hizmet eder”

it-/ et- etmek

bodun~ it- halkı düzene sokmak

bunça bodun kop itdim (Mo1G2-3, Mo3K2) “bunca halkı düzene soktum”

tölis tarduş bodunug anta itmiş (Mo1D13, Mo3D12) “Tölis ve Tarduş halklarını orada düzene sokmuş”

türk bodunug yiçä itdi (Mo1D16, Mo3D14) “Türk halkını yeniden düzenledi”

az bodunug itip yaratıp (Mo1D19, Mo3D16) “Az halkını düzene sokup örgütleyerek”

az kırkız bodunug itip yaratıp (Mo1D20, Mo3D17) “Az ve Kırgız halklarını düzene sokup örgütleyerek”

bodunug ança konturtumuz ança itdimiz (Mo1D21, Mo3D17, Mo3D18) “halkı öylece yerleştirdik, öylece düzenledik”

sogdak bodun itäyin tiyin (Mo1D39) “Soğd halkını düzene sokayım diye”

tört bulırdakı bodunug nänçä itmiş nänçä yaratmış (Mo3K9) “dört taraftaki halkı nasıl düzenlemiş nasıl örgütlemişse”

tört bulırdakı bodunug itdim yaratdım (Mo3K9) “dört taraftaki halkı düzenledim örgütledim”

türk bäglär bodun itip yaratıp kälürti (Mo3G15) “Türk beyleri, halkı hazırlayıp, düzenleyip getirdiler”

tarduş bodunug iti ayu olurtı (Mo10D14) “Tarduş halkını düzene sokup emrederek hüküm sürdü”

çerig it- asker konuşlandırmak

sünüş bolsar çäriğ itär ärti (Mo10B9) “savaş olduğunda asker konuşlandırır”

şıp başıña tägi çäriğ itdim (Mo14D3) “Şıp ırmağının kaynağına kadar asker konuşlandırdım”

sälänäkä tägi çäriḡ itdi (Mo14D4) “Selenge’ye kadar asker konuşlandırdı”

törü~ it- töreyi düzenlemek

ilig tutup törüg itmiş (Mo1D3, Mo3D4) “yurt tutup töreyi düzenlemiş”

il~ törü~ it- yurdunu, töresini düzenlemek

ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş (Mo1D1, Mo3D) yurdunu töresini denetim altına almış, düzenlemiş”

itin-/ etin- düzenlemek

el~/ törü~ etin- yurdu, töresi düzenlenmek

elimin törümin etintim (Mo12B3, Mo31.3) “yurdumu töremi düzenledim”

itit-/ etit- yaptırmak

örgin~ itit-/ etit- kağan otağı kurdurmak

örgin anta ititdim (Mo14D8) “kağan otağını orada kurduztum”

örgin bunta etitdim (Mo12G6) “kağan otağını burada kurduzdum”

örgin anta etitdim (Mo12B1) “kağan otağını orada kurduzdum”

K**kaç-kaçmak****kün kaç-** gün, güneş batmak*kün kaçu* (Mo51.1) “gün batıp”**kagan kağan****kagan~ ıçgın-** kağanını kaybetmek, kağansız kalmak*kaganladuk kaganıg ıçgını idmiş* (Mo8.1-2) “kağan yaptığı kağanı elden çıkarmış”**kagan~ kör-** bağımlı olmak; itaat etmek*tabgaçgı bäglär tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş* (Mo1D7-8, Mo3D7) “Çinlileri benimsemiş olan beyler Çin unvanlarını alarak Çin kağanına bağımlı olmuşlar.”*tatabı bodun tabgaç kaganka körti* (Mo3D39) “Tatabı halkı Çin kağanına bağımlı oldu.”**kagan olur-** kağan (olarak) tahta çıkmak, hüküm sürmek*täñri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kagan olurtum* (Mo1G9, Mo3K7) “(ebedî) gök lütfettiği için (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum”*kagan olurup yok çıgañ bodunug kop kubratdım* (Mo1G9-10, Mo3K7) “tahta oturup yoksul halkı tamamen derleyip topladım”*biligsiz kagan olurmuş ärinç yablak kagan olurmuş ärinç* (Mo1D5, Mo3D6) “bilgisiz kağanlar tahta oturmuş elbette, kötü kağanlar tahta oturmuş elbette”

ol törüdə üzä äçim kagan olurtı (Mo1D16, Mo3D14) “yasalar gereğince amcam kağan tahta oturdu”

eçim kagan olurupan türk bodunug yiçä itdi yiçä igitdi (Mo1D16) “amcam kağan tahta oturunca Türk halkını yeniden düzenledi yeniden besledi”

eçim kagan olurtukda (Mo1D17) “amcam kağan tahta oturduğunda”

män özüm kagan olurtukuma (Mo1D27, Mo3D22) “ben kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda”

äçim kagan olurtukında (Mo3K9) “amcam kağan tahta oturduğunda”

äçim kagan olurtukka (Mo3D14) “amcam kağan tahta oturduğunda”

män özüm kagan olurtukum üçün (Mo3D36) “ben kendim tahta oturduğum için”

tokuz yegirmi yıl kagan olurtum (Mo3G9) “on dokuz yıl kağan olarak tahtta kaldım”

tokuz oguz bodun üzä kagan olurtı tir (Mo5G9) “Dokuz Oğuz halkının başına bir kağan geçti, der”

türk bodun kılınğalı türk kagan olurgalı (Mo5D18) “Türk halkı yaratılalı, Türk kağanı tahta çıkalı”

kagan olurt- kağan (olarak) tahta çıkartmak

özimin ol täñri kagan olurtdı ärinç (Mo1D25-26, Mo3D21) “beni o (ebedî) gök tahta oturttu elbette”

kal- kalmak

tul kal- dul kalmak

*kunçuyum tul kaltı esizim*¹⁷ (E45.6) “karım dul kaldı , ne yazık”

kalıt- bırakmak

ugur kalıt- yolu bırakmak, yol değiştirmek

ak tärmäl kâçä ugur kalıtdım (Mo5K25) “Ak Termel Irmağı’ını geçerek yol değiştirdim”

kan (I) kağan

kan~ bulma- yönetecek lider bulamamak, lidere sahip olmamak

türk bodun kanın bulmayın tabgaçda adrıltı kanlantı (Mo5B2) “Türk halkı liderini bulamadığı için Çin’den ayrıldı, lider sahibi oldu”

kan~ kod- kağanını bırakmak

kanın kodup tabgaçka yana içikdi (Mo5B2) “hanını bırakıp Çin’e yeniden tâbi oldu”

kanıñın kodup içikdiñ (Mo5B3) “hanını bırakıp tâbi oldun”

kan (II) kan

kan~ yügür- kan akmak

kanıñ subça yügürti (Mo1D24) “kanlarınız su gibi aktı”

kanıñ ögüzçä yügürti (Mo3D20) “kanlarınız ırmak gibi aktı”

¹⁷ Aydın (2015b, s. 114)), *tul* sözcüğünü aynı okumuş ama Şirin’de (2006, s. 405) *kaltı* olarak okunan sözcüğü yıtı “eyvah” olarak okumuştur. Sözlüğe Şirin’in okumasını ve anlamlandırmasını aldık.

kar kar

kar~ sök- karı yerden sökmek

sünüg batımı karıg söküpän (Mo1D35, Mo3D27) “mızrak batımı karı sökerek”

at üzä bintürä karıg sökdüm (Mo5K25) “at bindirerek karları söktüm”

katıgdı sıkıca, iyice

katıgdı sakın- sıkıca, iyice düşünmek

katıgdı sakıntım (Mo1K11) “iyice düşündüm”

katıgdı tıñla- sıkıca, iyice dinlemek

tokuz oguz bägläri bodunu bu sabımın ädgüti eşid katıgdı tıñla (Mo1G2)

“Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözlerimi iyice işit, sıkıca dinle”

kazgan- kazanmak, elde etmek

il~ kazgan- ülke, yurt fethetmek

kimkä ilig kazganur män tir ärmış (Mo1D9, Mo3D8) “kime ülke kazanıyorum, dermiş”

törü~ kazgan- töre edinmek

bunça törüg kazganıp inim kül tigin özi ança kargäk boltı (Mo1D30)

“bunca yasaları edinip kardeşim Kül Tigin öldü”

il~ törü~ kazgan- devletini, töresini kazanmak; edinmek

ança ilig törüg kazganıp uça barmış (Mo1D15-16, Mo3D13) “devletini töresini kazanıp uçup gitmiş”

eçim kagan ilin törüsin ança kazgantı (Mo1D31) “amcam kağan devletini, töresini öylece elde etti”

ilig törüg yegdi kazgantım (Mo3D36) “devleti, töreyi en iyi şekilde düzenledim”

kel- gelmek

sab~ kel- söz, haber gelmek

kanta yan sabıg yana kälti (Mo5K33-34) “kağandan da haber getirdiler”

sıgıt kel- feryat gelmek, feryat etmek istemek

közde yaş kälär tıda köñültä sıgıt kälär yanturu sakıntım (Mo1K11)
“gözden yaş gelse engelleyerek gönülden feryat gelse bastırarak düşündüm”

yaş kel- yaş gelmek

közde yaş kälär tıda köñültä sıgıt kälär yanturu sakıntım (Mo1K11)
“gözden yaş gelse engelleyerek gönülden feryat gelse bastırarak düşündüm”

kıl- kılmak, yapmak, etmek

balbal kıl- balbal dikmek

alp ärin ölürip balbal kılı bertim (Mo3G7) “kahraman askerini öldürüp balbal dikiverdim”

kış- etmek, yapmak

balbal kış- balbal dikmek

alp ärin balbal kışdı (Mo8.3) “kahraman askerini balbal diktiler”

kıyın ceza

kıyın~ ay- ceza vermek

kıyınıg köñlüñçä ay (Mo5K32) “cezayı gönlünce ver”

kıyın aydım (Mo14D2) “ceza verdim”

kız kız

kız~ al- kız almak, evlendirmek

türgiş kağanka kızım kunçuyug ärtiñü ulug törün alı birtim (Mo3K9)

“Türgiş kağanına kızımı büyük bir merasimle alıverdim”

türgiş kagan kızın ärtiñü ulug törün ogluma alı birtim (Mo3K10) “Türgiş

kağanının kızını büyük bir merasimle oğluma alıverdim”

kız~ bir- kız vermek, evlendirmek

kızımın kalınsız birtim (Mo15.7) “kızımı çeyizsiz verdim”

kiçig küçük

kiçig atlıg düşük unvanlı

kiçig atlıgı ulgartdım (Mo3D41) “düşük unvanlıları yükselttim”

kigür- sokmak

yablak kigür- nifak sokmak

ädgü eliñä kántü yañıltıg yablak kigürtüg (Mo1D23, Mo3D19) “iyi (durumdaki) yurduna (karşı) sen kendin hata ettin (ve) nifak saktun”

süñüş kigür- savaş getirmek

azın äriğ yana äbiñä süñüş kigürti (Mo10D20) “az (sayıda) askerle yine karargâhına savaş getirdi”

kod- koymak, bırakmak

kan~ kod- kağanını bırakmak

kanın kodup tabgaçka yana içikdi (Mo5B2) “hanını bırakıp Çin’e yeniden tâbi oldu”

kanıñın kodup içikdiñ (Mo5B3) “hanını bırakıp tâbi oldun”

kör- görmek

beñi kör- mutluluk, huzur görmek

ädgü bəñi körti (Mo10B3) “iyilik, mutluluk gördü”

edgü kör- iyilik görmek

ädgü körteçi sän (Mo3K14) “iyilik göreceksin”

ädgü bəñi körti (Mo10B3) “iyilik, mutluluk gördü”

emgek kör- eziyet çekmek

on ok bodun ämgäk körti (Mo1D19, Mo3D16) “On Ok halkı eziyet çekti”

kagan~ kör- bağımlı olmak; itaat etmek

tabgaçgı bağlär tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş (Mo1D7-8, Mo3D7) “Çinlileri benimsemiş olan beyler Çin unvanlarını alarak Çin kağanına bağımlı olmuşlar.”

tatabı bodun tabgaç kaganka körti (Mo3D39) “Tatabı halkı Çin kağanına bağımlı oldu.”

kubrat- derlemek, toparlamak

bodun~ kubrat- boyları derleyip toparlamak

çıgañ bodunug kop kubratdım (Mo1G10, Mo3K7) “yoksul halkı tamamen derleyip topladım”

tokuz oguz bodunumın tirü kubratı altım (Mo14K5) “Dokuz Oğuz halkımı derleyip topladım”

kut kut, talih

kut ber- (Tanrı tarafından) kutlu hale getirilmek, kut vermek

kut bermiş (Mo101) “kut vermek”

kü haber, istihbarat; ün

kü eşid- haber almak

taşra yoriyur tiyin kü eşidip balıkdaki taşıkmiş (Mo1D12, Mo3D10) “isyan başlıyor, diye haber alınca kenttekiler dağa çıkmış”

kü tut- ün kazanmak

alpın ärdämin üçün kü bunça tutdı (Mo10B12) “yiğitliği (ve) erdemi için bu kadar (çok) ün kazandı”

küç güç, kuvvet

küç bir-/ber- (Tanrı tarafından) güçlü hale getirilmek, güç vermek

tänri küç birtük üçün (Mo1D12, Mo3D11) “tanrı güç verdiği için

tänri küç birtük üçün anta sançdım (Mo3D32) “tanrı güç verdiği için orada mızrakladım”

tänrim küç beriñ (Mo51.6) “tanrım güç ver”

iş~ küç~ bir-/ ber- hizmet etmek

älig yıl işig küçüg birmiş (Mo1D8, Mo3D7-8) “elli yıl hizmet etmiş”

nä kaganka işig küçüg birür män tir ärmiş (Mo1D9, Mo3D9) “hangi kağana hizmet ediyorum, dermiş”

bunça işig küçüg birtükgärü sakınmatı (Mo1D10, Mo3D9) “bunca hizmet ettiğini düşünmeden”

işig küçüg birür (Mo1D30) “hizmet eder”

işig küçüg birtük üçün (Mo1B) “hizmet ettiği için”

işig küçüg bertim (Mo6D52) “hizmet ettim”

işig küçüg bermiş ärti (Mo8.5) “hizmet etmiş idi”

işig küçüg bersigim bar ärmiş ärinç (Mo8.10) “hizmet edeceğim var imiş elbette”

ülgän ataka işig küçüg berti (Mo8.11) “büyük ataya hizmet etti”

işig küçüg birgil tidim (Mo14D5) “hizmet et, dedim”

tört bulundakı bodun iş küç berür (Mo12B4) “dört taraftaki halk hizmet eder”

kün gün, güneş

kün kaç- gün, güneş batmak

kün kaçu (Mo51.1) “gün batıp”

O

olur- oturmak; hüküm sürmek, tahta çıkmak

kagan olur- kağan (olarak) tahta çıkmak, hüküm sürmek

täjri yarlıkadukın üçün özüim kutum bar üçün kagan olurtum (Mo1G9, Mo3K7) “(ebedî) gök lütfettiği için (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum”

kagan olurup yok çıgañ bodunug kop kubratdım (Mo1G9-10, Mo3K7) “tahta oturup yoksul halkı tamamen derleyip toparladım”

biligsiz kagan olurmuş ärinç yablak kagan olurmuş ärinç (Mo1D5, Mo3D6) “bilgisiz kağanlar tahta oturmuş elbette, kötü kağanlar tahta oturmuş elbette”

ol törüdü üzä äçim kagan olurtı (Mo1D16, Mo3D14) “yasalar gereğince amcam kağan tahta oturdu”

eçim kagan olurupan türk bodunug yiçä itdi yiçä igitdi (Mo1D16) “amcam kağan tahta oturunca Türk halkını yeniden düzenledi yeniden besledi”

eçim kagan olurtukda (Mo1D17) “amcam kağan tahta oturduğunda”

män özüim kagan olurtukuma (Mo1D27, Mo3D22) “ben kendim kağan (olarak) tahta oturduğumda”

äçim kagan olurtukında (Mo3K9) “amcam kağan tahta oturduğunda”

äçim kagan olurtukka (Mo3D14) “amcam kağan tahta oturduğunda”

män özüim kagan olurtukum üçün (Mo3D36) “ben kendim tahta oturduğum için”

tokuz yegirmi yıl kagan olurtum (Mo3G9) “on dokuz yıl kağan olarak tahtta kaldım”

tokuz oguz bodun üzä kagan olurtı tir (Mo5G9) “Dokuz Oğuz halkının başına bir kağan geçti, der”

türk bodun kılınalı türk kagan olurgalı (Mo5D18) “Türk halkı yaratılalı,
Türk kağanı tahta çıkalı”

şad olur- şad (olarak) atanmak, görev yapmak

tarduş bodun üzä şad olurtum (Mo3D15) “Tarduş halkına şad (olarak)
atandım”

tokuz yegirmi yıl şad olurtum (Mo3G9) “on dokuz yıl şad (olarak) görev
yapmak”

olurt- oturtmak; hüküm sürdürmek, tahta çıkarmak

bediz~ olurt- heykeli oturtmak, dikmek

bädizin bädizätti olurttı (Mo10D24) “yazıtını süsletti, dikti”

kagan olurt- kağan (olarak) tahta çıkartmak

özimin ol täñri kagan olurtdı äriñç (Mo1D25-26, Mo3D21) “beni o (ebedî)
gök tahta oturttu elbette”

Ö

ö- düşünmek

añıg bilig ö- kötü niyet, kötülük düşünmek

añıg bilig anta öyür ärmış (Mo1G5) “kötülükleri orada düşünürlermiş”

añıg biligin anta öyür ärmış (Mo3K4) “kötülükleri orada düşünürlermiş”

örgin kağan otağı

örgin~ itit-/ etit- kağan otağı kurdurmak

örgin anta ititdim (Mo14D8) “kağan otağını orada kurdu”

örgin bunta etitdim (Mo12G6) “kağan otağını burada kurdu”

örgin anta etitdim (Mo12B1) “kağan otağını orada kurdu”

örgin yarat- kağan otağı kurmak

çit tikdi örgin yaratdı (Mo11G2) “çit dikti, kağan otağı kurdu”

örgin yaratıt- kağan otağı kurdurmak

örgin anta yaratıtdım (Mo14D9) “kağan otağını orada kurdu”

örgin bunta yaratıtdım (Mo12B2) kağan otağını burada kurdu”

S

sab söz, haber

içre sab gizli söz, gizli haber

apa tarkangaru içrâ sab ıdmiş (Mo5K34) “Apa Tarkan’a gizli haber göndermiş”

sab~ al- sözü dikkate almak, önemsemek; haber almak

bilig bilmez kişi ol sabıg alıp (Mo1G7, Mo3K6) “cahil kişiler o sözü dikkate alıp”

tılıg sabıg al olur tidi (Mo5K32) “casuslardan haber alarak otur,dedi”

sab~ alma- sözü dikkate almamak, önemsememek

kaganının sabın almatın (Mo1G9, Mo3K7) “kağanının sözünü dikkate almadın”

sab~ eşid- haber, bilgi almak

ol sabıg eşidip tün udısıkım kâlmâdi (Mo5G12) “o haberi alınca gece uyuyasım gelmedi”

ol sabın eşidip tün yämä udısıkım kâlmâz ärti (Mo5D22) “o haberi alıp gece bile uyuyasım gelmedi”

ol sabıg eşidip kaganım bän äbgärü tüşäyin tidi (Mo5K30) “O haberi alıp kağanım, ben karargâha gideyim, dedi.

ol sabıg eşidip kagangaru ol sabıg ıdtım (Mo5K33) “o haberi alıp kağana o haberi ilettim”

ol sabıg eşidip sü yoritdım (Mo5K35) “o haberi alıp ordu sevk ettim”

ol sabıg eşidip bäglär kopın yanalım arıg ubıtı yeg tedi (Mo6B36) “o haberi alınca beylerin tamamı ‘dönelim (hiçbir şey yapmamış olmak), (yenilmişin) utancından daha iyidir’ dediler”

ol sabıg eşidip on ok bägläri bodunı kop kälti yükünti (Mo6B42) “o haberi alıp On Ok beyleri halkı tamamen gelip tâbi oldu”

sab~ id- haber göndermek

sab ança idmiş (Mo5G9) “haberi öylece göndermiş”

ol sabıg ıdtım (Mo5K33) “o haberi gönderdim”

içrä sab idmiş (Mo5K34) “gizli haber göndermiş”

sab~ kel- söz, haber gelmek

kanta yan sabıg yana kälti (Mo5K33-34) “kağandan da haber getirdiler”

sab~ sım- sözünü kırmamak, ricasını kırmamak

mäniş sabımın sımadı (Mo1G11, Mo3K14) “benim sözümü, ricamı kırmadı”

süçig sab tatlı söz

süçig sabın yumşak agın arıp (Mo1G5, Mo3K4) “tatlı sözle, yumuşak ipeklerle kandırıp”

süçig sabıña yumşak agısıña arturup (Mo1G6, Mo3K5) “tatlı sözüne, yumuşak ipeğine kanıp”

sakın- düşünmek

katıgdı sakın- sıkıca, iyice düşünmek

katıgdı sakıntım (Mo1K11) “iyice düşündüm”

sığıt feryat; keder

sığıt~ bas- feryat etmek

sığıtımın basdım (Mo2) “feryat ettim”

sığıt kel- feryat gelmek, feryat etmek istemek

közde yaş kâlsär tıda köñültä sığıt kâlsär yanturu sakıntım (Mo1K11)

“gözden yaş gelse engelleyerek gönülden feryat gelse bastırarak düşündüm”

sı- kırmak

sab~ sıma- sözünü kırmamak, ricasını kırmamak

mäniñ sabımın sımadı (Mo1G11, Mo3K14) “benim sözümü, ricamı kırmadı”

sök- sökmek

kar~ sök- karı yerden sökmek

sünüg batımı karıg söküpän (Mo1D35, Mo3D27) “mızrak batımı karı sökerek”

at üzä bintürä karıg sökdüm (Mo5K25) “at bindirerek karları söktüm”

sü ordu

sü~ agıt- orduyu püskürtmek, dağıtmak

süsin kül tigin agıtıp (Mo1K7) “orduyu Kül Tigin püskürtüp”

oza yana käligmä süsin agıttım (Mo3D31) “kurtularak dağılıp gelen ordusunu püskürttüm”

sü~ bar- ordu sevk etmek

sü barıñ tedi (Mo5K31) “ordu sevk edin, dedi”

sü~ boz- orduyu bozguna uğratmak

süsin bozdum (Mo3D34) “ordusunu bozguna uğrattım”

sü~ elt- ordu iletmek, sevk etmek

kaganıma ötünüp sü eldim (Mo5D18) “kağanıma arz edip ordu sevk ettim”

sü eldimiz (Mo6D53) “ordu sevk ettik”

sü taşık- ordu sevk etmek, asker göndermek

oguzgaru sü taşıkımız (Mo1K8) “Oğuzlara doğru asker gönderdik”

kagan sü taşıkı (Mo5K33) “kağan orduyu sevk etti”

sü yorit- orduyu sefere çıkarmak

öüntüm sü yorıtım (Mo5K25) “arz edip orduyu sefere çıkardım”

ol sabıg eşidip sü yorıtım (Mo5K35) “o haberi işitip orduyu sefere çıkardım”

sü yorıtım (Mo14D11) “ordu sefere çıkardım”

süçig tatlı

süçig sab tatlı söz

süçig sabın yımşak agın arıp (Mo1G5, Mo3K4) “tatlı sözle, yumuşak ipeklerle kandırıp”

süçig sabıña yımşak agısıña arturup (Mo1G6, Mo3K5) “tatlı sözüne,
yumuşak ipeğine kanıp”

sühüş savaş

sühüş kigür- savaş getirmek

azın äriğ yana äbiñä sühüş kigürti (Mo10D20) “az (sayıda) askerle yine
karargâhına savaş getirdi”

Ş

şad şad

şad olur- şad (olarak) atanmak, görev yapmak

tarduş bodun üzä şad olurtum (Mo3D15) “Tarduş halkına şad (olarak) atandım”

tokuz yegirmi yıl şad olurtum (Mo3G9) “on dokuz yıl şad (olarak) görev yapmak”

T

tabar mal mülk

tabar~ al- malını mülkünü ele geçirmek

anta ötrü türğiş karlukug tabarın alıp äbin yulıp barmış (Mo14G5) “bu sebeple Türğişler, Karlukların mallarını mülklerini ele geçirip çadırlarını yağmalayıp gitmişler”

tañ tan

tañ üntür- tan atmak, tan ağarmak

bolçuka tañ üntürü tägdimiz (Mo5K35) “Bulçu’ya tan atarken ulaştık”

tapıg iş, hizmet

tapıg bir- hizmet vermek

eki kızın tapıg birtı (Mo14B4-5) “iki kızıyla hizmet verdi”

tap- bulmak

yölek tap- yardım, destek bulmak

yöläk tapa bitidim (Mo83.8) “yardım bularak yazdım”

taşık- dışarı çıkmak

sü taşık- ordu sevk etmek, asker göndermek

oguzgaru sü taşıkdımız (Mo1K8) “Oğuzlara doğru asker gönderdik”

kagan sü taşıkdı (Mo5K33) “kağan orduyu sevk etti”

teg- değmek, ulaşmak, erişmek

yaş~ teg- yaşı erişmek, yaşı tamam olmak

kanım yaşı tägip uçdı (Mo11B5) “hanım, yaşı erişip öldü.”

ançıp yaşı tägdi (Mo11D3) “ondan sonra yaşı erişti, öldü”

tıñla- dinlemek

katıgdı tıñla- sıkıca, iyice dinlemek

tokuz oguz bägläri bodunu bu sabımın ädğüti eşid katıgdı tıñla (Mo1G2)

“Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözlerimi iyice işit, sıkıca dinle”

tik- dikmek

balbal tik- balbal dikmek

baz kaganıg balbal tikmiş (Mo1D16, Mo3D13) “Baz Kağan’ı balbal dikmişler”

kırkız kaganıg balbal tikdim (Mo1D25, Mo3D20) “Kırgız kağanını balbal diktim”

kug säñünüg balbal tikä birtim (Mo3G9) “General Ku’yu balbal dikiverdim”

beñgü~/ beñkü~/ beñü~ tik- ebedî taş dikmek

tört oğlanım bar üçün bänkümin tikä berti (E20.2) “dört oğlanım olduğu için ebedî taşımı dikiverdiler”

inim açim uyurun için bāngümin tikä berti (E28.9) “kardeşim ve ağabeyim muktedir oldukları için ebedî taşımı dikiverdiler”

çabış tun tarkan bāñüsi tikä bertim (E30.2) “Çavış Tun Tarkan’ın ebedî taşını dikiverdim”

bāñkü tikä bertim (E48.9) “ebedî taş dikiverdim”

yerdä artuk ärdämi bar için bāñkü tikä bertim (E48.9) “yeryüzünde kahramanlığı çok olduğu için ebedî taş dikiverdim”

bän uyur için bāñküsin tikä bärdim (E92.2) “ben muktedir olduğum için ebedî taşımı dikiverdim”

çıt tik- çit dikmek

çıt tikdi örgin yaratdı (Mo11G2) “çit dikti, kağan otağı kurdurdu”

yıpar~ tik- mum, tütsü dikmek

yog yıparıg kälürüp tikä birti (Mo3G11) “cenaze tüsüleri getirip dikiverdiler”

tir-/ ter- bir araya getirmek, dermek

bodun~ tir- /ter- boyları derleyip toparlayıp bir araya getirmek

türk bodun tirip il tutsıkıñın bunta urtum (Mo1G10, Mo3K8) “Türk halkını bir araya getirip ülke kuracağınızı buraya kazıdım”

tokuz oguz bodunumın tirü kubratı altım (Mo14K5) “Dokuz Oğuz halkımı derleyip topladım”

tiril- dirilmek

tün tiril- gece olmak

tün tirilmiş (Mo14D1) “gece olmuş”¹⁸

tokıt- vurdurmak

çıt tokıt- çit çaktırmak

çıt anta tokıtdım (Mo14D8, Mo14D9) “çiti orada çaktırdım”

çıt bunta tokıtdım (Mo12B2) “çiti burada çaktırdım”

törü töre

agır törü değerli, önemli töre

bunça ağır törüg tört bulııdaki (Mo3D2) “bunca önemli, değerli yasayı dört taraftaki”

törü~ ıçgın- töresini kaybetmek, töresiz kalmak

türk törüsın ıçgınmış bodunug (Mo1D13, Mo3D11) “Türk törelerini kaybetmiş halkı”

törü~ it- töreyi düzenlemek

ilıg tutup törüg itmiş (Mo1D3, Mo3D4) “yurt tutup töreyi düzenlemiş”

törü~ kazgan- töre edinmek

bunça törüg kazganıp inım kül tıgın özi ança kargäk boltı (Mo1D30)
“bunca yasaları edinip kardeşim Kül Tigin öldü”

il~ törü~ al- ülkeyi, yasaları ele geçirmek

tabgaç kaganka ilın törüsın alı birmış (Mo1D8, Mo3D8) “Çin kağanına ülkesini, yasalarını alıvermişler”

¹⁸ Aydın (2015b, s. 54), bu birlikteliği “gece (yeniden) toplanmışlar” şeklinde anlamlandırmıştır.

el~ törü~ etin- yurdu, töresi düzenlenmek

elimin törümin etintim (Mo12B3, Mo31.3) “yurdumu töremi düzenledim”

il~ törü~ it- yurdunu, töresini düzenlemek

ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş (Mo1D1, Mo3D) yurdunu töresini denetim altına almış, düzenlemiş”

il~ törü~ kazgan- devletini, töresini kazanmak; edinmek

ança ilig törüg kazganıp uça barmış (Mo1D15-16, Mo3D13) “devletini töresini kazanıp uçup gitmiş”

eçim kagan ilin törüsin ança kazgantı (Mo1D31) “amcam kağan devletini, töresini öylece elde etti”

ilig törüg yegdi kazgantım (Mo3D36) “devleti, töreyi en iyi şekilde düzenledim”

il~ törü~ tut- devletini töresini denetim altına almak

ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş (Mo1D1, Mo3D) “yurdunu töresini denetim altına almış, düzenlemiş”

tugrag damga

tugrag ur- damga vurmak

tugrag urtum (Mo51.3) “damga vurdum”

tul dul

tul kal- dul kalmak

*kunçuyum tul kaltı esizim*¹⁹ (E45.6) “karım dul kaldı , ne yazık”

tut- tutmak

at~ tut- unvan almak; başka ulusal kimliğe geçmek

tabgaçgı bāglār tabgaç atın tutupan (Mo1D7, Mo3D7) “Çinlileri benimsemiş beyler Çin unvanlarını alarak”

il~/ el~ tut- yurt tutmak, yurt olarak benimsemek

il tutsık yir ötükün yiş ärmiş (Mo1G4, Mo3K3) “yurt tutacak yer Ötüken Dağları imiş”

ötükün yiş olursar bāngü il tuta olurtaçı sän (Mo1G8, Mo3K6) “Ötüken Dağları’nda oturursan ebedî yurt tutup oturacaksın”

türk bodun tirip il tutsıkıñın bunta urtum (Mo1G10, Mo3K8) “Türk halkını bir araya getirip ülke kuracağımızı buraya kazıdım”

anı üçün ilig ança tutmuş erinç (Mo1D3, Mo3D4) “onun için ülkeyi öylece sahiplenmişler”

ilig tutup törüg itmiş (Mo1D3, Mo3D4) “ülkeyi sahiplenip töreleri düzenlemişler”

il tutdum (Mo3G8) “yurt tuttum”

üç yüz yıl el tutmuş (Mo11K2) “üç yüzyıl yurt tutmuş”

el tutdı (Mo11D3) “yurt tuttu”

kırk yıl el tuttum (E45.3-4) “kırk yıl yurt tuttum”

kü tut- ün kazanmak

¹⁹ Aydın (2015b, s. 114), *tul* sözcüğünü aynı okumuş ama Şirin’de (2006, 405) *kaltı* olarak okunan sözcüğü yita “eyvah” olarak okumuştur. Sözlüğe Şirin’in okumasını ve anlamlandırmasını aldık.

alpın ärdämin üçün kü bunça tutdı (Mo10B12) “yiğitliği (ve) erdemi için bu kadar (çok) ün kazandı”

il~ törü~ tut- devletini, töresini denetim altına almak

ilin törüsün tuta birmiş iti birmiş (Mo1D1, Mo3D) “yurdunu töresini denetim altına almış, düzenlemiş”

tün gece

tün tiril- gece olmak

tün tirilmiş (Mo14D1) “gece olmuş”²⁰

tüketi tamamıyla

tüketi eşid- tamamıyla işitmek

sabımın tükäti eşidgil (Mo1G1) “sözlerimi tamamıyla işit”

sabımın tükäti eşid (Mo3K1) “sözlerimi tamamıyla işit”

tüşür- indirmek

ilez түşür- acı vermek, kederlendirmek

ingän yüki iläz түşürtünüz (E28.3) “deve yükü (çok miktarda) acı verdiniz”

²⁰ Aydın (2015b, s. 54), bu birlikteliği “gece (yeniden) toplanmışlar” şeklinde anlamlandırmıştır.

U**u** uyku**u~ aç-** uyku açmak*usın süñügün açdımız* (Mo5K28) “uykusunu süngülerle açtık”**ugur** yol**ugur kalıt-** yolu bırakmak, yol değiştirmek*ak tärmäl kâçä ugur kalıtdım* (Mo5K25) “Ak Termel Irmağı’ını geçerek yol değiştirdim”**ur-** vurmak**belgü~ ur-** damga, işaret hakketmek*bälgüsin bitigin bu urdı bu yaratdı* (Mo11G3) “damgasını yazıtını bu (kişi) haketti, meydana getirdi”**bitig~ ur-** vurarak, kazıyarak yazı yazmak*bäñgü yalım kaya bitig urayın* (A88) “ebedî çıplak kaya, yazıt kazıyayım”**edgüti ur-** iyice, adamakıllı kurmak, yerleştirmek*yälmä kargu ädgüti urgıl* (Mo5K34) “devriyeleri, karakolları iyice yerleştir”**tugrag ur-** damga vurmak

tugrag urtum (Mo51.3) “damga vurdum”

urtur- vurdurmak

bediz urtur- süsletmek, bezetmek

için taşın adınçığ bädiz urturtum (Mo1G12, Mo3K14) “içini dışını muhteşem şekilde süslettim”

Ü

üntür- yükseltmek

tañ üntür- tan atmak, ağarmak

bolçuka tañ üntürü tägdimiz (Mo5K35) “Bulçu’ya tan atarken ulaştık”

Y

yablak kötü; kötülük

yablak kigür- nifak sokmak

ädgü eliñä kántü yañıltıg yablak kigürtüg (Mo1D23, Mo3D19) “iyi (durumdaki) yurduna (karşı) sen kendin hata ettin (ve) nifak soktun”

yarat- yaratmak

bitig~ yarat- yazıt meydana getirmek

bälgüsin bitigin bu urdı bu yaradı (Mo11G3) “damgasını bu (kişi) hakketti, yazıtını bu (kişi) meydana getirdi”

bodun~ yarat- ulus yaratmak, ulus haline getirmek

bodunug äçüm apam törüsinçä yaratmış boşgurmış (Mo1D13, Mo3D12) “ulusu atalarım dedelerim yasalarına göre yaratmış, eğitmiş”

tört bulıñdaki bodunug nänçä itmiş nänçä yaratmış (Mo3K9) “dört taraftaki halkı nasıl düzenlemiş nasıl ulus haline getirmişse”

tört bulıñdaki bodunug itdim yaradım (Mo3K9) “dört taraftaki halkı düzenledim örgütledim”

türk bäglär bodun itip yaratıp kälürti (Mo3G15) “Türk beyleri, halkı hazırlayıp, düzenleyip getirdiler”

örgin yarat- kağan otağı kurmak

çıt tikdi örgin yaradı (Mo11G2) “çit dikti, kağan otağı kurdu”

eb~ bark~ yarat- ev bark inşa etmek

äbig barkıg yarattımız (Mo72.2) “evi barkı inşa ettik”

yaratıtmak yaptırmak

bark yaratıt- anıt, türbe inşa ettirmek

añar adınçığ bark yaratıtdım (Mo3K14) “ona muhteşem anıt mezar yaptırdım”

belgü~ yaratıt- damga, işaret yaptırmak

bälgümin bitigimin anta yaratıtdım (Mo14D8) “damgamı ve yazıtımı orada meydana getirdim”

bitigimin bälgümin anta yası taşka yaratıtdım (Mo14D9-D10) “yazıtımı ve damgamı orada yassı taşa yazdırtım”

bälgümin bunta yası taşka yaratıtdım (Mo12B2-B3) “yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırtım”

bitig~ yaratıt- yazıt meydana getirmek

bälgümin bitigimin anta yaratıtdım (Mo14D8) “damgamı ve yazıtımı orada meydana getirdim”

bitigimin bälgümin anta yası taşka yaratıtdım (Mo14D9-D10) “yazıtımı ve damgamı orada yassı taşa yazdırtım”

bitiğimin bälgümin bunta yası taşka yaratıtdım (Mo12B2-B3) “yazıtımı ve damgamı burada yassı taşa yazdırtım”

çıt yaratıt- çit yaptırmak, kurdurmak

çıt anta yaratıtdım (Mo12B1) “çiti orada kurdurdum”

örgin yaratıt- kağan otağı kurdurtmak

örgin anta yaratıtdım (Mo14D9) “kağan otağını orada kurdurttum”

örgin bunta yaratıtdım (Mo12B2) kağan otağını burada kurdurttum”

yaratur- yaptırmak

bark yaratur- anıt, türbe inşa ettirmek

añar adınçığ bark yaraturtum (Mo1G12) “ona muhteşem bir anıt mezar yaptırtım”

yaruk güneş

yaruk bat- güneş batmak

kiçä yaruk batar ärkli süñüşdüm (Mo14D1) “gece güneş batana kadar savaştım”

yaş (I) gözyaşı

yaş kel- yaş gelmek

közde yaş kälsär tıda köñültä sıgıt kälsär yanturu sakıntım (Mo1K11)
“gözden yaş gelse engelleyerek gönülden feryat gelse bastırarak düşündüm”

yaş (II) yaş

yaş~ teg- yaşı erişmek, yaşı tamam olmak

kanım yaşı tägip uçdı (Mo11B5) “hanım, yaşı erişip öldü.”

ançıp yaşı tägdi (Mo11D3) “ondan sonra yaşı erişti, öldü”

yer ülke, memleket

yer~ al- ülkeyi ele geçirmek

uygur kan yerin aldukda (E98.3) “uygur kağanının ülkesini ele geçirdiğinizde”

yıpar mum, tütsü

yıpar~ tik- mum, tütsü dikmek

yog yıparıg kälürüp tikä birti (Mo3G11) “cenaze tütsüleri getirip dikiverdiler”

yog cenaze töreni

yog ertür- cenaze töreni düzenlemek

tokuzunç ay yeti otuzka yog ärtürtümüz (Mo1KD) “dokuzuncu ayın yirmi yedisinde cenaze töreni düzenlettik”

lagzın yıl bişinç ay yiti otuzka yog ärtürtüm (Mo3G10) “Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze töreni düzenlettim”

yorıt- yürütmek, ilerletmek

sü yorıt- orduyu sefere çıkarmak

ötüntüm sü yorıtdım (Mo5K25) “arz edip orduyu sefere çıkardım”

ol sabıg eşidip sü yorıtdım (Mo5K35) “o haberi işitip orduyu sefere çıkardım”

sü yorıtdım (Mo14D11) “orduyu sefere çıkardım”

yölek yardım, destek

yöläk tap- yardım, destek bulmak

yöläk tapa bitidim (Mo83.8) “yardım bularak yazdım”

yüür- koşmak

kan~ yüür- kan akmak

kanıñ subça yügürti (Mo1D24) “kanlarınız su gibi aktı”

kanıñ ögüzçä yügürti (Mo3D20) “kanlarınız ırmak gibi aktı”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Runik harfli metinlerden oluşturulmuş derlem üzerinde eşdizimli birliktelikleri belirleme amaçlı olarak yapılan bu çalışmada 112 eşdizimli yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar isim+fiil, sıfat+isim ve zarf+fiil kalıplarındaki yapılardır. Eşdizimli yapıların en çok gözlendiği metinler, hacimsel olarak daha büyük olmaları ve konu olarak daha kapsamlı olmaları nedeniyle Moğolistan bölgesi yazıtlarıdır.

Bu çalışmadan hareketle *sözdizimsel/ dilbilgisel biçimlenmişlik, anlamsal açıklık/ kapalılık, değiştirebilirlik/ yerine konabilirlik, anlamsal birlik ve özelleşmiş parça anlamları* ölçütlerinin runik harfli metinler üzerinde eşdizimlilik belirlemelerinde kullanılabilecek ölçütler olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada, Eski Türkçe üzerinde yapılacak eşdizimlilik araştırmalarında, elimizdeki metin azlığından dolayı deyimbilimsel yaklaşımın kullanılmasının daha sağlıklı sonuçlar vereceği tespit edilmiştir. Eğer sıklık temelli yaklaşım kullanılsaydı, sadece tek sefer kullanılmış olan eşdizimli yapılar belirlenemeyecekti.

Eşdizimli yapılar ve deyimler, bu yapılardaki özelleşmiş anlam parçalarının varlığı ile mümkündür. Bu yapılarda en az bir bileşen gerçek anlamından farklı şekilde kullanılmaktadır ve bu yapılar belli kullanım kısıtlılıkları taşırlar. Bu özelleşmiş anlamlar ve kısıtlamalar dillerde zamanla ortaya çıkar. Buradan hareketle runik harfli metinlerde çok sayıda özelleşmiş anlamın ve kısıtlamanın bulunması, Türk dilinin çok daha eskiye tarihlenebileceğine bir kanıt niteliğindedir.

Subaşı Uzun'un 1991'de *deyim olmayan yapılar* olarak fark ettiği eşdizimli yapılar, günümüzde hâlâ deyimlerle karıştırılmaktadır. Bu çalışmada küçük bir derlemde belli ölçütler kullanılarak Eski Türkçenin ilk dönemine ait eşdizimli yapılar belirlenmeye çalışılmıştır. Türkçenin her dönemi için bu çalışmaların yapılması, bu sözcük birliktelikleri karışıklığını gidermek için faydalı olacaktır. Bir yandan da bütün dönemlere ait eşdizim sözlükleri hazırlanması ve dönemler arası karşılaştırmalı çalışmalar yapılması metinlerin daha iyi anlamlandırılması açısından fayda sağlayacaktır.

Eşdizimlilik çalışmaları, özellikle Eski Türkçe dönemi eserlerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Sözcük birlikteliklerinin tespiti tarihî metinlerde okunamamış olan sözcüklerin de okunmasında ve anlamlandırılmasında kullanılabilir.

Dil ve kültür birbirlerine sıkıca bağlıdır. Dolayısı ile tarihî dönem metinlerinde sözcük birliktelikleri ve eşdizimlilik çalışmaları, dönemlerinin kültürel algısını ve dünya anlayışını da ortaya çıkarması bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağca, M. (2018). Tarihi Türk Dili Alanlarında “Gülmek” Fiili ve Eşdizimleri. *Gülmek Kitabı* (E. Gürsoy Naskali, Ed.). İstanbul: Libra Yayınları, 277-317.
- Ağca, M. (2019). Tarihi Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. Eskişehir, 12-20.
- Aisenstadt, E. (1979). Collocability Restrictions in Dictionaries. *Dictionaries and their Users: Papers from the 1978 B.A.A.L Seminar on Lexicography* (R.R.K. Hartmann, Ed.), Exeter: University of Exeter, 71-74.
- Aisenstadt, E. (1981). Restricted Collocations in English Lexicology and Lexicography. *ITL: Review of Applied Linguistics*, 53, 53-61.
- Aksan, D. (1990). Göktürk Yazıtlarında Söz Sanatları- Güçlü Anlatım Yolları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1-12.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yay.
- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, III, Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Y. (2001). Türkçede Zaman Anlatımı ve Kimi İkileme Yapıları, *XV. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı*, İstanbul, s. 115-122.
- Aksan, Y., M. Aksan (2016). Türkçenin Derlem- Temelli Sıklık Sözlüğü: Temel İlkeler ve Uygulama. *Uluslararası Sözlük Bilim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt I, 81-96.
- Aksan, Y., Y. Yaldır (2011). Türkçe Sözvarlığının Nicel Betimlemesi. *24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı*. Ankara: ODTÜ Basım, 377-387.

- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2015). *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aktaş, Ö. (2019). *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (I-Ö Maddeleri Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Alsarray, M. (2015). *Türkçe Ulusal Derlemi'nde Yüksek Sıklıkta Kullanılan Adların Eşdizimlilikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Anthony, L. (2014). AntConc (3.4.4w) [Bilgisayar Yazılımı]. Tokyo: Waseda Üniversitesi. <https://www.laurenceanthony.net/>
- Ayabakan, M. (2020). *Türkçe Sözlük'te Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümleri*. Ankara: TDK Yay.
- Aydın, E. (2015a). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen Yay.
- Aydın, E. (2015b). *Yenisey Yazıtları*. Konya: Kömen Yay.
- Bahns, J. (1993). Lexical Collocations: A Contrastive View. *ELT Journal*, 47(1), 56-63.
- Bartsch, S. (2004). *Structural and Functional Properties of Collocations in English: A Corpus Study of Lexical and Pragmatic Constraints on Lexical Co-occurrence*. Tübingen; Gunter Narr Verlag.
- Barutçu Özönder, F. S. (2006), Çöyr Yazıtı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 3, 108-124.

- Bauer, L. (1983). *English Word Formation*. Cambridge University Press.
- Benson, M., E. Benson, R. Ilson (2009). *The BBI Combinatory Dictionary of English*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin...Türk ve Uygur Runik Harfli Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. (E. Yılmaz, Çev.). Ankara: TDK Yay.
- Bolinger, D. (1976). Meaning and Memory. *Forum Linguisticum* 1, 1-14.
- Cowie, A.P. (1981). The Treatment of Collocations and Idioms in Learners' Dictionaries. *Applied Linguistics*, 2(3), 223-235.
- Cowie, A.P. (1994). Phraseology. *The Encyclopaedia of Language and Linguistics* (R. E. Asher, Ed.), Cilt 6, Oxford: Pergamon Press.
- Cowie, A.P. (1998). Phraseological Dictionaries: Some East-West Comparisons. *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*. (A. P. Cowie, Ed.) Oxford: Oxford University Press.
- Cowie, A.P. (1999). *English Dictionaries for Foreign Learners: A History*. Oxford: Clarendon Press.
- Cuci, H. (2020). *Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Çalışkan, N. (2014). *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme*. Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Çetin, E., B. Özkan (2014). Türkçenin Tarihsel Derlemi Hazırlamak. *Türkçe Üzerine Derlem Dilbilim Uygulamaları* (B. Özkan, B.T. Tahiroğlu ve A. E. Özkan, Ed.). Adana: Karahan Kitapevi, 101-121.

- Çetin, E. (2014). Türkçenin Tarihsel Derlemi. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı* (N. Demir, F. Yıldırım, Ed.). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, 115-132.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli Sözlükler. *Turkish Studies*, Volume 4/4, Summer, 196-206.
- Demir, N., E. Yılmaz. (2014). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay.
- Doğan, N. (2014). Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar. *Gençlik ve Kültürel Mirasımız/Uluslararası Kongresi Bildirileri Kitabı* (B. Şişman, M. Düzenli, Ed.). Samsun, 507-518.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlük'te Fiilisel Eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, Güz 17, 67-84.
- Doğan, N. (2016a). Türkçe Sözlük'te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*. Budapeşte.
- Doğan, N. (2016b). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*, Ankara: Yayınevi Yay.
- Doğan, N. (2019a). Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (F. Ağca, A. Koç, Ed.). Eskişehir, 535-545.
- Doğan, N. (2019b). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Eşdizimsel Farkındalık ve Öğrencilerin Eşdizim Yeterlikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:12, Sayı:68, 115-122.
- Eken, N. T. (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Firth, J. R. (1935). The Technique of Semantics. *Transactions of the Philological Society*, 36-72.
- Firth, J. R. (1957a). "Modes of Meaning" *Papers in Linguistics 1934-1951*. London: Oxford University Press, s. 190-215.
- Firth, J. F. (1957b). A Synopsis of Linguistic Theory 1930–55, *Studies in Linguistic Analysis*, Oxford: The Philological Society, 1–32.
- Granger, S, Meunier F. (2008) Introduction: The Many Faces of Phraseology. *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* (S. Granger, F. Meunier, Ed.), Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, xx.
- Gries, S. T. (2013). 50-something years of work on collocations: what is or should be next... *International Journal of Corpus Linguistics*, Cilt:18, Sayı:1, 137-165.
- Halliday, M. A. K. (1966). Lexis as a Linguistic Level. *Memory of F. R. Firth, C.E. Bazell vd.*, Ed.). London: Longman, 148-162.
- Herbst, T. (1996). What are collocations: Sandy beaches or false teeth?. *English Studies*, 77(4), 379–393.
- Hill, J. (2000). Revising Priorities: From Grammatical Failure to Collocational Success. *Teaching Collocation* (M, Lewis, Ed.). Hove, England: Language Teaching Publications, 47-69.
- Hirik, S. (2017). İstemsel Eşdizimlilik ve Kiplik İlişkisi: Tahmin Kiplikleri Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 6/2, s. 719-733.
- Howarth, P. A. (1996). *Phraseology in English Academic Writing: Some Implications for Language Learning and Dictionary Making*. Lexicographica/ Series Maior 75. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Howarth, P. A. (1998). "The Phraseology of Learners' Academic Writing. *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*. (A. P. Cowie, Ed.) Oxford: Oxford University Press.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kırmızı, Y. (2018). *Garibnâme'de İnsan Vücutuyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma -Yüz, Beñiz, Rûy, Surat Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kumanlı, M. S. (2016). Türkçe Sözlük'te Eşdizimliliklerin Gösterilişi. *Gazi Türkiyat*, Bahar 2016/18, 195-204.
- Mel'çuk, I. (1998). Collocations and Lexical Functions. *Phraseology: Theory, Analysis and Applications* (A. p. Cowie, Ed.). Oxford, Clarendon Press, 23-53.
- Men, H. (2015). *Vocabulary Increase and Collocation Learning: A Corpus- Based Cross-Sectional Study of Chinese EFL Learners* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Birmingham City University The Faculty of Arts, Design and Media, Birmingham.
- Nesselhauf, N. (2004). What are collocations? (D. Allerton, N. Nesselhauf, P. Skandera, Ed.). *Phraseological Units: Basic Concepts and Their Application*. Basel: Schwabe, 1-21.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Özkan, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Füllerle Birlikte Kullanımları ve Eşdizimliliği* (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana.

- Özkan, B. (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri*. Ankara: TDK Yay.
- Özkan, B. (2019), *Türkiye Türkçesinde Adlarla Önadların Birlikte Kullanımı ve Eşdizim Sözlüğü*, İstanbul: Efe Akademi Yay.
- Pilten, Ş. (2008). Eş Dizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde “Temiz” Sözcükleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, 24-46.
- Pilten, Ş. (2010) Orhon Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara, 2. Cilt, 669-680.
- Pilten, Ş. (2013). *Türk Dilinde Izdırıp Söz Bilgisi- Bir Eşanlamlılık Denemesi*, Ankara: TDK Yay.
- Poulsen, S. (2005). *Collocations as a language resource: A functional and cognitive study in English phraseology*, Yayınlanmamış doktora tezi, Southern Denmark University Institute of Language and Communication, Odense.
- Say, B., U. Özge, K. Oflazer (2002). Bilgisayar Ortamında Bir Derlem Geliştirme Çalışması. *Akademik Bilişim Konferansı*. Konya.
- Sert, G. (2017). Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (E. Boz, F. Bozkurt, F. Doğru, D. Kamacı, E. Aslan, N. Girişen, Ed.). Eskişehir, 301-311.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J. (1998). The Lexical Item. *Contrastive Lexical Semantics* (E. Weigand, Ed.), Amsterdam, John Benjamins, 1-24.

- Smith, N. (2004). *Chomsky: Ideas and Ideals*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Stevenson, A. (Ed.). (2010). *Oxford Dictionary of English. (Third Edition)*. UK: Oxford University Press.
- Subaşı, L. (1988). *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 29-39.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Ankara: TDK Yay.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (2013a). Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I, *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri* (E. Yılmaz, N. Demir, Haz.), Ankara: TDK Yay., 11-12.
- Tekin, T. (2013b). Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II, *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri* (E. Yılmaz, N. Demir, Haz.), Ankara: TDK Yay., 13-16.
- Tekin, T. (2013c). The First Altınkök Inscription, *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri* (E. Yılmaz, N. Demir, Haz.), Ankara: TDK Yay., 519-534.
- Uçar, E. (2012). Eski Türkçede Hapakslar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 73-100.

- Uluoğlu, M. (2011). Deyimbilimin Rusya'daki Gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 26, 103- 118.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yay.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Yakasız, S. (2019). *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (Türkçe Sözlük'teki P-Z Madde Başları)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Yazıcı Ersoy, H. (2018). Orhon Yazıtlarında Eşdizimlilik., *Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, II. Cilt, İstanbul: Kesit Yayınları, 1499-1516.

ANLAMLANDIRMA İÇİN KULLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

- Aydın, E. (2014), Küli Çor Yazıtının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 19, Sayı:35, 31-41.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Kormuşin İ., E. Mozioglu, R. Alimov ve F. Yıldırım. (2016). *Yenisey- Altay- Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yay.
- Ölmez, M. (2015). *Orhon- Uygur Hanlığı Dönemi- Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin- Çeviri- Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yay.

Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

EŞDİZİMLİ BİRLİKTELİKLER LİSTESİ

<u>A</u>			
aç-			ańıg bilig ö-
	ırk aç-	at	
	u~ aç-		at~ atan-
agır			at~ bir-/ ber-
	agır törü		at~ it-
agıt-			at~ tut-
	sü~ agıt-		er at bul-
al-		atan-	
	bodun~ al-		at~ atan-
	il~/ el~ al-	atlıg	
	kız~ al-		kiçig atlıg
	sab~ al-	ay-	
	sab~ alma-		bodun~ ay-
	tabar~ al-		kıyın~ ay-
	yer~ al-		
	il~ törü~ al-		
ańıg			
	ańıg bilig	balbal	
			balbal kıl-
			balbal kış-
			balbal tik-

B

bark

bark yaratıt-
 bark yaratur-
 eb~ bark~ boz-
 eb~ bark~ yarat-

barmak

sü~ bar-

bas-

sıgıt~ bas-

başla-

bodun başla-

bat-

yaruk bat-

bediz

bediz~ olurt-

bediz urtur-

belgü

belgü~ ur-

belgü~ yaratıt-

beᅅgü/ beᅅkü/ beᅅü

beᅅgü~/ beᅅkü~/ beᅅü~ tik-

beᅅi

beᅅi kör-

bilig

ańıg bilig

ańıg bilig ö-

bir- /ber-

at~ bir-/ ber-

iş~/ eş~ bir-/ ber-

kız~ bir-

kut ber-

küç bir-/ber-

tapıg bir-

iş~ küç~ bir-/ ber-

bitig

bitig~ ur-

bitig~ yarat-

bitig~ yaratıt-

bodun

bodun~ al-

bodun~ ay-

bodun başla-

bodun~ boz-

bodun~ içger-

bodun~ it-

bodun~ kubrat-

bodun~ tir- /ter-

bodun~ yarat-

boz-

bodun~ boz-

sü~ boz-

eb~ bark~ boz-

bul-

kan~ bulma-

er at bul-

Ç

çerig

çerig it-

çıt

çıt tik-

çıt tokıt-

çıt yaratıt-

E

eb

eb~ bark~ boz-

eb~ bark~ yarat-

edgü

edgü kör-

edgüti

edgüti eşid-

edgüti ur-

elt-/ ilt-

sü~ elt-

emgek

emgek kör-

er

er ıt-/ ıd-

er at bul-

ertür-

yog ertür-

eşid-

edgüti eşid-

kü eşid-

sab~ eşid-

tüketi eşid-

I**ıçgın-**

il~ ıçgın-

kagan~ ıçgın-

törü~ ıçgın-

ıd-/ yıd-/ it-

at~ it-

er it-/ ıd-

il~ ıd-

sab~ ıd-

irk

irk aç-

İ**ıçger-**

bodun~ ıçger-

ıçre

ıçre sab

il/ el

il~/el~ al-

il~ ıçgın-

il~ ıd-

il~ kazgan-

il~/ el~ tut-

il~ törü~ al-

el~ törü~ etin-

il~ törü~ it-

il~ törü~ kazgan-

il~ törü~ tut-

ilez

ilez tüşür-

iş/eş

iş~/ eş~ bir-/ ber-

iş~ küç~ bir-/ ber-

it-/ et-

bodun~ it-

çerig it-

törü~ it-

il~ törü~ it-

itin-/ etin-

el~/ törü~ etin-

itit-/ etit-

örgin~ itit-/ etit-

K

kaç-

kün kaç-

kagan

kagan~ ıçgın-

kagan~ kör-

kagan olur-

kagan olurt-

kal-

tul kal-

kalıt-

ugur kalıt-

kan (I)

kan~ bulma-

kan~ kod-

kan (II)

kan~ yügür-

kar

kar~ sök-

katıgdı

katıgdı sakın-

katıgdı tıñla-

kazgan-

il~ kazgan-

törü~ kazgan-

il~ törü~ kazgan-

kel-

sab~ kel-

sıgıt kel-

yaş kel-

kıl-

balbal kıl-

kış-

balbal kış-

kıyın

kıyın~ ay-

kız

kız~ al-

kız~ bir-

kiçig

kiçig atlıg

kigür-

yablak kigür-

sünüş kigür-

kod-

kan~ kod-

kör-

beñi kör-

edgü kör-

emgek kör-

kagan~ kör-

kubrat-

bodun~ kubrat-

kut

kut ber-

kü

kü eşid-

kü tut-

küç

küç bir-/ber-

iş~ küç~ bir-/ ber-

kün

kün kaç-

Q

olur-

kagan olur-

şad olur-

olurt-

bediz~ olurt-

kagan olurt-

Ö

ö-

añıg bilig ö-

örgin

örgin~ itit-/ etit-

örgin yarat-

örgin yaratıt-

S

sab

içre sab

sab~ al-	sü yorit-
sab~ alma-	süçig
sab~ eşid-	süçig sab
sab~ ıd-	
sab~ kel-	sünüş
sab~ sıma-	sünüş kigür-
süçig sab	Ş
sakın-	şad
katıgdı sakın-	şad olur-
sıgıt	T
sıgıt~ bas-	tabar
sıgıt kel-	tabar~ al-
sı-	tañ
sab~ sıma-	tañ üntür-
sök-	tapıg
kar~ sök-	tapıg bir-
sü	tap-
sü~ agıt-	yölek tap-
sü~ bar-	
sü~ boz-	taşık-
sü~ elt-	sü taşık-
sü taşık-	

teg-

yaş~ teg-

tıjla-

katıgdı tıjla-

tik-

balbal tik-

beŋgü~/ beŋkü~/ beŋü~ tik-

çıt tik-

yıpar~ tik-

tir-/ ter-

bodun~ tir- /ter-

tiril-

tün tiril-

tokıt-

çıt tokıt-

törü

agır törü

törü~ ıçgın-

törü~ it-

törü~ kazgan-

il~ törü~ al-

el~ törü~ etin-

il~ törü~ it-

il~ törü~ kazgan-

il~ törü~ tut-

tugrag

tugrag ur-

tul

tul kal-

tut-

at~ tut-

il~/ el~ tut-

kü tut-

il~ törü~ tut-

tüketi

tüketi eşid-

tün

tün tiril-

tüşür-

ilez түşür-

U**u**

u~ aç-

ugur

ugur kalıt-

ur-

belgü~ ur-

bitig~ ur-

edgüti ur-

tugrag ur-

urtur-

bediz urtur-

Ü**üntür-**

tañ üntür-

Y**yablak**

yablak kigür-

yarat-

bitig~ yarat-

bodun~ yarat-

örgin yarat-

eb~ bark~ yarat-

yaratıtmak

bark yaratıt-

belgü~ yaratıt-

bitig~ yaratıt-

çıt yaratıt-

örgin yaratıt-

yaratur-

bark yaratur-

yaruk

yaruk bat-

yaş (I)

yaş kel-

yaş (II)

yaş~ teg-

yer

yer~ al-

yıpar

yıpar~ tik-

yog

yog ertür-

yorıt-

sü yorit-

yölek

yöläk tap-

yüür-

kan~ yüür-